

Nee tegen ‘Eurabië’. Geert Wilders en de Partij voor de Vrijheid

Populisme heeft een negatieve connotatie in Nederland. Naar de kiezer luisteren vind ik eerder iets moois, in die zin is populisme een geuzennaam. Maar je moet ook het lef hebben iets te roepen waar je achterban niet achter staat. Dat hebben we.

Geert Wilders, in *NRC Handelsblad*, 12 maart 2011

Evenals veel andere politici lijkt Wilders ‘populisme’ te vereenzelvigen met ‘populair’: zeggen wat de mensen denken. Dat is niet precies de definitie die in dit boek wordt gehanteerd, maar hieronder zal blijken dat hij ook aan die omschrijving in de loop der tijd grotendeels is gaan voldoen. Wilders begon zijn politieke loopbaan als conservatief liberaal bij de vvd. In 2004 verliet hij die partij, om twee jaar later de Partij voor de Vrijheid (pvv) op te richten. In 2010 won de intussen duidelijk nationaal-populistisch gekleurde partij 24 zetels in de Tweede Kamer – slechts 7 minder dan de vvd, die de grootste werd.

De pvv bestaat nu – in 2012 – dus nog maar zes jaar. In die relatief korte periode heeft ze echter meer stof doen opwaaien dan de meeste andere partijen in Nederland. Het is nog te vroeg om haar een duurzaam onderdeel van het Nederlandse partijstelsel te noemen, maar de pvv heeft nu reeds – in jaren gemeten – haar populistische voorgangers Leefbaar Nederland, LPF en Trots op Nederland in de Tweede Kamer overleefd. Die prestatie heeft ze voor een groot deel te danken aan het leiderschap en de persoon van Wilders. Deze persoon krijgt dan ook in dit hoofdstuk veel aandacht.¹

Geert Wilders in de vvd

Geert Wilders werd in 1963 in Venlo geboren, als ‘nakomertje’ in een katholiek gezin – een kvp- en later cda-nest, al was politiek thuis geen thema van gesprek.² Wilders’ vader was adjunct-directeur van de fabriek van Océ, waar print- en kopieermachines werden vervaardigd.³ Naar eigen zeggen was hij een ‘verwende

snoot' en 'niet de braafste tiener die een moeder zich wensen kan'.⁴ Na de havo maakte hij een lange reis door het Midden-Oosten en werkte hij enige tijd in Israël in een kibboets in de Jordaanvallei, het bezette gebied ten noorden van Jericho. Hij zat er regelmatig in de schuilkelder. Tijdens dat verblijf werd zijn onvoorwaardelijke liefde voor dat land gewekt. Na terugkomst in Nederland ging hij in militaire dienst en studeerde hij een aantal jaren rechten aan de Open Universiteit. Op zijn twintigste liet hij met waterperoxide een blonde coupe in zijn haar aanbrengen – uit ijdelheid, zou hij later toegeven; de coupe werd als het ware zijn handelsmerk toen hij de politiek inging.⁵

Na een paar jaar bij de Ziekenfondsraad te hebben gewerkt, kreeg Wilders een baan bij de Sociale Verzekeringsbank en maakte hij kennis met het 'oude corporatistische gekonkel waarbij het algemeen belang wordt verkwanseld voor deelbelangen'.⁶ Vanuit deze kritische en liberale houding besloot hij in 1990 te solliciteren bij de Tweede Kamerfractie van de vvd, de partij waarop hij altijd had gestemd. Hij werd door de toen pas gekozen voorzitter Frits Bolkestein aangenomen als medewerker van de fractie. Wilders bewonderde Bolkestein en kon zich goed vinden in diens politieke koers, al zou hij later opmerken dat de liberale leider 'uiteindelijk het dienen van de partij toch belangrijker vindt dan het uitdragen van een mening' en helaas ook deel uitmaakte van de 'Haagse elite', 'de elite die ons land schaakt, die zichzelf in stand houdt'.⁷

Deze opmerking maakte Wilders echter pas na zijn breuk met de vvd. In de jaren negentig voelde hij zich juist prima thuis in de partij. Hij werd politiek actief, vooral uit 'afkeer van links', zo zou hij later verklaren.⁸ In 1997 kwam hij voor de vvd in de gemeenteraad van zijn woonplaats Utrecht. Van een afkeer van de multiculturele samenleving gaf Wilders toen nog geen blijk. Bij het samengaan van twee lokale omroepen merkte hij op: 'Voor onze fractie is het van belang dat het multiculturele aspect van de gefuseerde omroep absoluut gewaarborgd blijft'.⁹

Wilders kwam na de verkiezingen in mei 1998 in de Tweede Kamer. Die verkiezing dankte hij niet alleen aan zijn Utrechtse afdeling, maar ook aan de kamercentrale Limburg, een regionale afdeling die altijd wat rechts in de vvd stond.¹⁰ Als Kamerlid viel Wilders 'in eerste instantie meer op met zijn Mozartkapsel dan zijn stellingname', maar hij werd wel gewaardeerd als 'deskundig, intelligent en ijverig', en hij steunde Bolkestein loyaal.¹¹ Hij maakte af en toe indruk met snedige en sarcastische opmerkingen, vooral aan het adres van de pvda, die samen met d66 en de vvd deel uitmaakte van het paarse kabinet. In het debat over de herziening van de Wet op de Arbeidsongeschiktheidverzekering (wao), begin 2002, noemde Wilders – die fractiewoordvoerder voor Sociale Zaken was – de coalitiepartner 'de Partij van de Arbeidsongeschiktheid', en beweerde hij dat de pvda niet zou rusten 'voordat iedere Nederlander in de wao zit'.¹²

In juli 1998 droeg Bolkestein de leiding van de fractie over aan Hans Dijkstal, van 1994 tot 1998 minister van Binnenlandse Zaken. Naar eigen zeggen werd Wilders door Dijkstal gepolst over een kabinetspost, op voorwaarde dat hij zijn haar niet meer zou blonderen, maar dat had hij geweigerd.¹³ Volgens Wilders werd

de erfenis van Bolkestein, die moeilijke onderwerpen bespreekbaar maakte en veel kiezers wist te winnen, door de goedlachse en ruzie mijddende, maar politiek onhandige Dijkstal 'volledig verkwanseld'.¹⁴ Het belangrijkste onderwerp dat Bolkestein had aangekaart, was ongetwijfeld de multiculturele samenleving en in het bijzonder de spanning tussen de westerse cultuur en de cultuur van de islam. Dit thema ging Wilders zeer ter harte. Als Kamerlid stelde hij tientallen vragen over de gevaren van islamitisch fundamentalisme en moslimextremisme. De terroristische aanslagen van 11 september 2001 in de Verenigde Staten leken hem gelijk te geven. In deze periode maakte hij overigens nog wel scherp onderscheid tussen de islam als 'te respecteren godsdienst' en het extremisme van een islamitische minderheid.¹⁵ Pim Fortuyn ging hem in die tijd op dit punt iets te ver: 'De islam is niet achterlijk, zoals Fortuyn zei, maar de politieke cultuur in Arabische en islamitische landen is wel achterlijk...'.¹⁶ Dijkstal wilde dit beladen issue echter zo veel mogelijk vermijden en moest weinig hebben van kritiek op andere culturen en op de multiculturele samenleving.

In de ogen van Wilders voer Dijkstal een te linkse koers en nam de nieuwe partijleider te weinig afstand van de sociaaldemocraten. Bij de evaluatie van de voor de VVD slecht verlopen gemeenteraadsverkiezingen in maart 2002 nam hij geen blad voor de mond en stelde hij vast dat een klein kind nog beter campagne zou kunnen voeren dan Dijkstal.¹⁷ Veel fractiegenoten deelden de kritiek wel, maar vonden de 'straatvechter' Wilders te ver gaan.¹⁸ Hij raakte langzamerhand enigszins geïsoleerd als rechtsbuiten in de fractie.¹⁹ Bij de verkiezingen in mei 2002 stond hij te laag op de kandidatenlijst om terug te keren in de Tweede Kamer. Volgens sommige oud-fractiegenoten was dit een traumatische ervaring voor de aan politiek verslaafd geraakte Wilders.²⁰ Pas na de formatie van het eerste kabinet-Balkenende, toen een aantal liberale Kamerleden benoemd werd tot minister of staatssecretaris, kwam er weer een zetel voor hem vrij.

Intussen was Gerrit Zalm Dijkstal opgevolgd als fractievoorzitter. Na de vervroegde Kamerverkiezingen van januari 2003 werd Zalm vicepremier in het tweede kabinet-Balkenende en zocht de fractie dus weer een nieuwe voorzitter. Een commissie onder voorzitterschap van Wilders maakte een profielschets voor een opvolger. Drie kandidaten meldden zich: Frank de Grave, van 1998 tot 2002 minister van Defensie, zijn opvolger (als minister) Henk Kamp en Jozias van Aartsen, in de jaren zeventig medewerker van toenmalig partijleider Hans Wiegel en later onder meer minister van Buitenlandse Zaken (1998-2002). Dat Van Aartsen het meest aan de profielschets voldeed, was niet in de laatste plaats te danken aan Wilders (als voorzitter van de profielcommissie).²¹ Dit verschaftte de Limburger een steviger positie in de Kamerfractie – maar niet voor lang, zoals snel zou blijken.

Van Aartsen gunde de fractieleden veel ruimte voor eigen standpunten. Wilders maakte daar gretig gebruik van en zocht de grenzen op. In samenwerking met Ayaan Hirsi Ali, in 1992 uit Somalië gevlucht en tien jaar later Kamerlid voor de VVD, leverde hij steeds scherpere kritiek op de islam. Volgens Bibi de Vries, toen vicevoorzitter van de fractie, had Hirsi Ali 'een magische uitwerking' op Wilders,

wat maakte dat hij zich steeds extremer ging uiten.²² Samen pleitten zij voor een ‘liberale jihad’ tegen de radicale islam.²³ Om de vrijheid van godsdienst op langere termijn te beschermen, zou deze ‘voor bepaalde groepen in bepaalde gevallen tijdelijk opzij moeten worden gezet’.

In februari 2004 gaf Wilders Fortuyn gelijk met zijn kritiek op ‘de politieke cultuur van de islam’ – nu zonder het voorbehoud dat hij eerder nog had gemaakt.²⁴ ‘Niks integratie. Assimilatie!’, zo vatte hij zijn standpunt kernachtig samen.²⁵ In hetzelfde interview pleitte Wilders voor een Europees verbod op hoofddoekjes – ‘ik lust ze rauw’ – en tegen het lidmaatschap van Turkije van de Europese Unie. vvd-Kamerleden als Fadime Örgü – zelf afkomstig uit het islamitische Turkije – vonden hem te extreem en te weinig gericht op oplossingen. Staatssecretaris van Onderwijs Mark Rutte, ooit door Wilders begeleid toen hij net in de Kamer was gekozen, waarschuwde hem dat hij zich niet moest gaan overschreeuwen.²⁶

Breuk met de vvd

Wilders stond rechts in de fractie, niet alleen als het om islam en integratie ging, maar bijvoorbeeld ook om het feit dat hij pleitte voor halvering van de ontwikkelingshulp en strengere straffen voor zware criminelen.²⁷ Het was duidelijk dat er na de verkiezingsnederlaag van 2002, toen de LPF een monsterzege boekte en 26 zetels won, een richtingstrijd in de vvd woedde. Rutte en zijn collega Melanie Schulz van Haegen, staatssecretaris van Verkeer en Waterstaat, opperden begin 2004 dat de vvd zich zou moeten verbreden tot een grote sociaal-liberale partij, mogelijk samen met D66.²⁸ Van Aartsen leek daar ook veel voor te voelen. Volgens Wilders moest de vvd juist naar rechts, naar de ‘conservatief-liberale kant’.²⁹ Hij nam nu openlijk afstand van zijn ‘linkse’ fractievoorzitter: ‘Het enige conservatieve aan Jozias is het krijtstreepje in zijn pak.’³⁰ In februari 2004 merkte hij dreigend op: ‘Als Mark Rutte en Melanie Schultz hun zin krijgen, en de vvd zoekt aansluiting bij de zogeheten verlichte geesten van D66 en PVDA, dan ben ik weg.’³¹ Hij voegde daaraan toe:

Ik vrees dat Van Aartsen ook op de sociaal-liberale lijn zit, dus het kan penibel worden voor mij èn voor de partij. Ik geloof dat wij juist nog meer op de rechterflank van het electoraat moeten leunen. Het deel dat Fortuyn stemde, maar dat na het gênante gekrakeel van de LPF de politiek massaal de rug heeft toegekeerd. Maar ook het conservatieve deel van de CDA-achterban is voor ons aantrekkelijk.³²

De vvd bood volgens Wilders te weinig weerstand aan de ‘valse politieke correctheid van linkse partijen die zogenaamd de arbeidersklasse vertegenwoordigen’, maar die in feite grote afkeer opriep bij de ‘gewone mensen’. Dientengevolge constateerde hij ‘een gigantische *gap* tussen Den Haag en de rest van het land’.³³

Vrijwel de hele Tweede Kamer zou de ogen sluiten voor de oplopende etnische spanningen in de samenleving, uit lafheid en angst om ministers tegen de schenen te schoppen. Hoewel hij zich nadrukkelijk voorstander van de parlementaire democratie noemde, leverde Wilders scherpe kritiek op de hele Kamer: 'De grijze muizen zitten overal.'³⁴

Met deze kritiek, die populistisch aandoet, maakte Wilders zich natuurlijk niet geliefd bij zijn collega's. Zelfs geestverwanten namen het niet voor hem op toen hij in de fractie onder vuur kwam te liggen.³⁵ Wilders zag daarin geen aanleiding een toontje lager te zingen. In mei noemde hij de minister van Binnenlandse Zaken, zijn partijgenoot Johan Remkes, 'een provinciaal' in zijn omgang met het islamitisch terrorisme.³⁶ In hetzelfde vraaggesprek pleitte hij voor een halvering van de uitgaven voor ontwikkelingssamenwerking en de besteding van het vrijgekomen geld aan veiligheid en zorg voor ouderen. De keuze voor ouderen in eigen land boven vreemdelingen in arme landen rechtvaardigde hij als keuze voor het nationaal belang. Naar eigen zeggen doorbrak hij hiermee een taboe.

In juni 2004 stelde Wilders, samen met fractiegenoot Gert-Jan Oplaat, een tienpuntenplan voor de vvd op, naar aanleiding van een verzoek vanuit de kamercentrale Limburg om de politieke discussie te stimuleren. 'Recht(s) op je doel af' was de titel van het stuk, en tegelijk het eerste punt van de lijst: de vvd moest naar rechts en niet naar het politieke midden, waar weinig kiezers meer te halen vielen. Wat de opstellers van het plan met 'rechts' bedoelden, werd duidelijk uit de volgende punten: Turkije mocht nooit lid worden van de EU; de maximumsnelheid op de Nederlandse wegen moest omhoog; het budget voor ontwikkelingshulp moest worden gehalveerd; terrorismebestrijding ging voor privacy, radicale moskeeën moesten dicht; migranten die weigerden te integreren, zouden moeten emigreren; een crimineel die drie (of meer) misdrijven heeft begaan zou automatisch levenslang moeten krijgen; deregulering; bij invoering van elke nieuwe wet zouden twee bestaande wetten of regelingen afgeschaft dienen te worden; het kiesstelsel hoefde niet veranderd te worden. Het tiende punt betrof opnieuw de strategie van de vvd: bij een keuze tussen een nieuwe paarse coalitie of oppositie zou de partij voor de oppositie moeten kiezen.

Het plan was weliswaar bedoeld voor interne discussie in september, maar verscheen al op 2 juli in het dagblad *De Telegraaf*.³⁷ De auteurs ontvingen veel positieve reacties van vvd-aanhangers, maar de partijtop reageerde negatief – of helemaal niet. Rutte noemde het 'een ruig pakket' en minister Hans Hoogervorst – begin jaren negentig kamergenoot van Wilders toen beiden voor de fractie werkten – vond het 'een beetje plat' en niet erg serieus.³⁸

Wilders had het plan bewust laten uitlekken om een breuk met de partij te forceren, veronderstelt zijn biograaf, de Amsterdamse politicoloog Meindert Fennema.³⁹ Hij bleek in elk geval niet bereid te zijn er openlijk afstand van te nemen, toen Van Aartsen daar in niet mis te verstane bewoordingen op aandrong.⁴⁰ Met name het Turks lidmaatschap van de Europese Unie zat Wilders hoog; hij kondigde aan daar in elk geval tegen te stemmen, ook als de fractievoorzitter hem die ruimte

niet zou toestaan. Terwijl zijn wapenbroeder Oplaat zich stilhield, wilde Wilders niet van wijken weten. In de pers verscheen anonieme kritiek van fractiegenoten. Zo meldde een vvd'er: 'Wilders is volledig de weg kwijt', en een ander: 'Al maanden erger ik me kapot aan die Wilders, die ons voor "grijze muizen" heeft uitgemaakt en de fractie "een bejaardentehuis in het kwadraat" noemt. Lekker collegiaal is dat. Als hij opstapt, zal ik er geen traan om laten.'⁴¹

Het advies van politieke vrienden negerend, ging Wilders hierop in de tegenaanval. In de eerste fractievergadering na het zomerreces vroeg hij meteen het woord en verklaarde: 'Er zijn collega's die anoniem de meest erge dingen over mij zeggen tegen de pers. Als die zich niet bekend maken, en als er geen afstand van die berichten wordt genomen, ben ik nu weg.'⁴² In gesprekken met vicepremier Zalm en Van Aartsen – de twee politieke leiders van de vvd op dat moment – eiste hij het recht op om zijn eigen standpunten uit te dragen, ook als die zouden afwijken van de fractie, en in het bijzonder als het ging om toelating van Turkije tot de Europese Unie.⁴³ Zalm wilde hem die vrijheid ten aanzien van Turkije nog wel gunnen, Van Aartsen niet. Niettemin vond ook Zalm dat Wilders een onoplosbaar probleem vormde, 'een etterende wond'.⁴⁴ Wilders wees erop dat hij tot nu toe nooit tegen de fractie in had gestemd, maar dat was niet voldoende. Op 3 september gaven Zalm, Van Aartsen en partijvoorzitter Van Zanen direct na het laatste gesprek een persconferentie waarop ze de breuk bekendmaakten.

Wilders belegde eveneens een persconferentie, waarop hij aankondigde zijn Kamerzetel niet op te geven en een nieuwe politieke beweging te zullen oprichten.⁴⁵ Het was de eerste keer in de geschiedenis van de in 1948 opgerichte vvd dat een Tweede Kamerlid zich losmaakte van zijn fractie. 'Het betekent ook het afscheid van een loopbaan die anders vast nog wel eens was geëindigd met een vvd-staatssecretariaat of -ministerschap', aldus de politicoloog en journalist Martin Bosma, die in 2004 voor Wilders was gaan werken en vanzelfsprekend het onzelfzuchtige karakter van diens vertrek wilde benadrukken.⁴⁶

De Groep Wilders

'Groep Wilders' was de officiële naam voor de nieuwe eenmansfractie in de Tweede Kamer. Daarnaast richtte Wilders in november 2004 de Stichting Groep Wilders op, om geld te kunnen inzamelen en medewerkers aan te stellen.⁴⁷ Pas in 2006 zou Wilders een nieuwe partij oprichten, de Partij voor de Vrijheid. Hij nam dus twee jaar de tijd om die oprichting voor te bereiden. Hoewel hij zich bewust was van zijn machteloosheid als onafhankelijk Kamerlid, wees hij het aanbod van de LPF-fractie om zich bij haar aan te sluiten meteen af. Hij zag wel verwantschap en voerde ook gesprekken, met name met het Kamerlid Joost Eerdmans, maar vond het risico te groot. 'Want ik krijg één kans en als ik het verspeel, is het over en uit. Voor je het weet vecht een aantal ego's elkaar de tent uit en zoekt de

ontevreden burger zijn heil bij een ander.⁴⁸ Wilders vreesde ook de invloed van 'de verkeerde vastgoedmakelaars' en wilde eerst zijn eigen richting bepalen.

De koers van zijn nieuwe beweging zou 'sociaal, rechts en fatsoenlijk' zijn, zo liet Wilders in september 2004 weten.⁴⁹ Gevraagd wat hij met 'sociaal' bedoelde, gaf hij een betrekkelijk vaag antwoord: 'Een betrouwbare overheid. En... dat er anders wordt omgegaan met ouderen die veertig jaar gewerkt hebben dan met jongeren die net op de arbeidsmarkt komen kijken.'⁵⁰ De politieke islam achtte hij het grootste gevaar in de wereld, maar nog steeds vermeed hij kritiek op de islam als godsdienst: 'Ik zeg niet dat de islam achterlijk is, ik wil alleen de excessen zo fel mogelijk bestrijden.'⁵¹ In die tijd begon hij doodsb bedreigingen te ontvangen, al wilde hij daar weinig over kwijt.⁵²

Het leven van Wilders veranderde pas echt met de moord op Theo van Gogh. Van Gogh, die bekend was door zijn vaak provocerende opmerkingen als columnist en filmmaker, had samen met Hirsi Ali een film gemaakt, getiteld *Submission*, waarin de positie van de vrouw in de islam aan de kaak werd gesteld. Koranteksten over de relatie tussen man en vrouw werden op het vrijwel naakte lichaam van een vrouw geprojecteerd. Twee vrouwen vertelden van onrecht dat hun met een beroep op die teksten werd aangedaan en uitten twijfel aan de rechtvaardigheid van Allah. Hirsi Ali presenteerde de korte film in het televisieprogramma 'Zomergasten' op 29 augustus 2004. Een fanatieke moslim van Marokkaanse afkomst, Mohammed Bouyeri, vatte naar aanleiding hiervan het plan op beide filmmakers te vermoorden. Het Kamerlid bleek te goed bewaakt te worden, maar Van Gogh was een gemakkelijke prooi. Toen hij op 2 november in de ochtend door de Linnaeusstraat in Amsterdam fietste, schoot Bouyeri hem neer, sneed zijn keel door en stak een mes in zijn buik. De gruwelijke moord had een enorme weerslag in de samenleving. De moordenaar werd – na een heftig vuurgevecht met de politie – opgepakt, maar een aantal geestverwanten bleek verder te gaan met het beramen van moordplannen op Hirsi Ali en ook op Wilders – al had die niets met de film te maken.⁵³

De beide bedreigde Kamerleden doken onder en zouden voortdurend bewaakt worden. Uiteindelijk werd Wilders in Kamp Zeist ondergebracht, in feite een gevangeniscomplex. Een normaal leven was hem niet meer gegund, want op elk uitstapje moesten bewakers hem vergezellen. Zijn woonomstandigheden zouden later iets verbeteren, maar tot op heden moet hij voortdurend onder bewaking leven.⁵⁴ De moslimextremisten die het in de herfst van 2004 op zijn leven hadden voorzien, werden in november gearresteerd, maar daarmee hielden de doodsb bedreigingen niet op. De inbreuk die dit alles op zijn privéleven maakte, was enorm. 'Waarom ik dit er allemaal voor over heb? Omdat ik een ontzettende drive heb om iets in Nederland te veranderen. Ja, het komt in de buurt van een missie.'⁵⁵ Fortuyn had hetzelfde kunnen zeggen, maar dan stilliger.

De populariteit van Wilders steeg in deze maanden fors, maar door zijn nomadische bestaan kwam hij nauwelijks toe aan het opbouwen van zijn beweging. Van Aartsen suggereerde een terugkeer van Wilders naar de vvd, maar de aange-

sprokene verklaarde dat hij nog liever in een supermarkt van Albert Heijn zou gaan werken.⁵⁶ In maart 2005 kwam de opbouw van de beweging langzaam op gang. Wilders opende een website en begon elektronische nieuwsbrieven te verspreiden, hij plaatste een advertentie om kandidaten te werven voor de komende Tweede Kamerverkiezingen en hij publiceerde een manifest, onder de titel *Onafhankelijkheidsverklaring*. Dat verscheen een maand later in boekvorm met een autobiografisch getoonzette toelichting onder de titel *Kies voor vrijheid*.⁵⁷

De titel van het manifest had een dubbele betekenis. Ten eerste verklaarde de auteur zich onafhankelijk van de 'zelfvoldane politieke elite' die Nederland had geschaakt en 'onderworpen aan een bewind dat onvoldoende opkomt voor het behoud van onze democratische rechtsstaat, onze veiligheid, onze welvaart en onze onafhankelijkheid'.⁵⁸ De grote partijen – niet alleen de PVDA en het CDA, maar ook de VVD – waren het over de grote kwesties volgens hem gewoon eens. Ook zijn oude partij ging mee met de 'zognaamde progressieve tijdgeest' die Nederland al dertig jaar in de ban hield van 'politieke correctheid, een megalomane overheid, multiculturalisme en onderwerping aan Brusselse bureaucraten'.⁵⁹ Het werd tijd dat Nederland zich ook onafhankelijk verklaarde van de Europese 'superstaat' en van de dreigende islamisering en relativering van de eigen cultuur. Dat was dus de tweede betekenis van de 'onafhankelijkheidsverklaring'. Wij, Nederlanders, moesten 'ons lot als volk in eigen hand nemen' en onze vrijheid herwinnen.⁶⁰

Het begrip 'vrijheid' stond voor Wilders centraal, maar dat had eveneens een tweeledige betekenis: vrijheid voor het individu en vrijheid voor de collectiviteit, dat wil zeggen de Nederlandse samenleving. Om dit doel te bereiken stelde Wilders een aantal drastische maatregelen voor. Enkele daarvan had hij al opgenomen in het een jaar eerder opgestelde tienpuntenplan: strengere straffen voor zware criminelen, deregulering, krachtiger terrorismebestrijding en een strenger integratiebeleid, en Turkije niet in de Europese Unie. In zijn *Onafhankelijkheidsverklaring* zijn deze eisen vaak scherper geformuleerd, bijvoorbeeld: 'Turkije erin, Nederland eruit.'⁶¹ Wilders wilde minimumstraffen invoeren, het aantal ambtenaren halveren en ontwikkelingssamenwerking terugbrengen van 0,8 procent van het Bruto Binnenlands Product tot 0,1 procent, uitsluitend te besteden aan noodhulp. Islamitische scholen mochten niet meer worden opgericht. Immigranten zouden pas na tien jaar legaal verblijf (zonder strafblad) het Nederlands staatsburgerschap mogen aanvragen en pas dan een beroep op sociale zekerheid kunnen doen.

Met dit nationale voorkeursbeleid kwam Wilders dicht in de buurt van de Centrumdemocraten.⁶² Ook zijn voorstellen voor een immigratiestop van vijf jaar en een verbod op hoofddoekjes voor ambtenaren en andere publieke functies hadden bij de in 2002 overleden leider van de Centrumdemocraten Hans Janmaat vermoedelijk op instemming kunnen rekenen. Die partij deelde echter niet de eurosceptis van de Groep Wilders, die in de Europese Unie een status aparte voor Nederland opeiste en de Europese samenwerking drastisch wilde beperken. In het tienpuntenplan was hierover niets te vinden. Ook het streven naar een vlaktaks, een uniform (laag) belastingtarief voor alle inkomenscategorieën, de afbouw van

subsidies, afschaffing van het minimumloon en versoepeling van het ontslagrecht waren nieuwe punten, die overigens wel in het conservatief-liberale profiel van Wilders pasten. Hij wilde de verzorgingsstaat niet op alle fronten afbreken, maar juist meer geld uittrekken voor verzorgingstehuizen voor ouderen. Dat was een wens die hij al langer koesterde.⁶³

In veel opzichten leek het programma dat Wilders in zijn *Onafhankelijkheidsverklaring* presenteerde, een conservatieve en scherpere variant van het programma van de vvd – Zalm noemde het dan ook 'een onverstandige versie van het vvd-programma'.⁶⁴ Dat gold echter niet voor de staatkundige vernieuwing die Wilders nastreefde. Wees hij in het tienpuntenplan nog elke verandering van het kiesstelsel af, nu bepleitte hij toch een bescheiden wijziging die de band tussen kiezer en gekozene zou versterken, met name door meer gewicht te geven aan voorkeurstemmen.⁶⁵ Andere hervormingen die hij voorstelde, waren radicaler: een bindend referendum voor wijziging van de grondwet of van belangrijke verdragen, afschaffing van de Eerste Kamer en directe verkiezing (door de bevolking) van burgemeesters, politiecommissarissen (in grote steden) en leden van rechtbanken.⁶⁶ Deze voorstellen kwamen niet voor in de verkiezingsprogramma's van de vvd, afgezien van de gekozen burgemeester – een omstreden punt overigens in de partij.⁶⁷ Dit staatkundige program van Wilders leek een logische consequentie van de populistische kritiek op de politieke elite, die hij eerder in het manifest had verwoord. Voor zijn breuk met de vvd had hij zich wel eens een uitspraak in deze richting laten ontvallen – over de 'grijze muizen' in de Tweede Kamer bijvoorbeeld –, maar dat leken losse flodders zonder politieke consequenties, typerend voor een populistische stijl zonder populistische inhoud. Die inhoud kwam er nu bij. Zelf zou Wilders de term 'populisme' niet gauw in de mond nemen, maar hij wees hem ook niet vierkant af: 'Populist is wat mij betreft geen vies woord, nee. Ik schaam me er niet voor om te zeggen wat de mensen denken. Maar... een uitspraak moet wel passen binnen mijn visie.'⁶⁸ Liever noemde hij zich een liberaal met conservatieve trekken, en een patriot.⁶⁹

Biograaf Fennema schrijft deze verschuiving in populistische richting mede toe aan de in de ogen van Wilders veel te slappe bestrijding van het moslimterrorisme door de overheid en aan de manier waarop de Europese grondwet dreigde te worden ingevoerd.⁷⁰ In mei 2005 voerde Wilders actief campagne vanwege het referendum over die grondwet, door met een – uiteraard zwaar beveiligde – bus het land door te trekken en folders uit te delen met als titel 'Nederland moet blijven'.⁷¹ De leuze was bedacht door Bosma, die als politiek secretaris voor Wilders werkte en langzamerhand de ideoloog van zijn beweging werd. In de Tweede Kamer genoot het verdrag voor de grondwet brede steun – alle grote partijen waren voor –, maar de bevolking niet. In het referendum dat op 1 juni plaatsvond, stemde bijna 62 procent van de kiezers tegen het verdrag, bij een opkomst van ruim 63 procent. 'Het maakt weer eens duidelijk dat de elite-ideeën niet de meningen van het volk zijn', aldus Bosma.⁷²

Martin Bosma

Martin Bosma was medewerker van het eerste uur van Wilders en werd al snel zijn vertrouweling. Bosma werd in 1964 geboren en groeide op in de Zaanstreek, in een rood nest. Zijn grootvader en vader waren sociaaldemocraten. Volgens Bosma was het aan het einde van de jaren zestig misgegaan met de PVDa, toen Nieuw Links aan de macht kwam en de partij radicaliseerde. Bosma studeerde politicologie aan de Universiteit van Amsterdam. Hij verbaasde zich erover hoe links de opleiding was: 'Alle boeken die we lazen waren variaties op Marx.'⁷³ Toen Bosma daarna in New York sociologie studeerde, ontdekte hij auteurs met geheel andere opvattingen, zoals de econoom Friedrich Hayek, pleitbezorger van het kapitalisme, en de politiek filosoof Leo Strauss, een van de grondleggers van het neoconservatisme. Bosma had bewondering voor de Amerikaanse president Ronald Reagan, vanwege de standvastigheid waarmee die opkwam voor het vrije Westen en de communistische Sovjet-Unie bestreed ('an evil empire'). De Rushdie-affaire in 1989 opende naar zijn zeggen zijn ogen voor de gevaren van de islam.

Bosma werkte in de jaren tachtig en negentig als journalist, bij onder meer CNN Business News, *Trouw*, het NOS Journaal, Veronica NieuwsRadio en de Wereldomroep. In 2001 richtte hij met anderen de Nederlandse RadioGroep op, waartoe ook de multiculturele zender 'Colorful Radio' behoorde.⁷⁴ Toen Wilders uit de VVD stapte, zocht Bosma contact met hem. De reden was dat 'het Fortuyn-geluid ontbrak in de Nederlandse politiek. De zaken waar politici over praatten en waar mensen op straat over praatten, verschilden enorm. Of het nou ging om immigratie of Europa of veiligheid.'⁷⁵ Na de moord op Van Gogh besloot hij Wilders daadwerkelijk te helpen – ook vanwege de ontwijkende reacties van de politiek en de media, die volgens Bosma op weerzinwekkende wijze probeerden te verdoezelen dat de moordenaar een moslim was. 'En dus moest ik naar Den Haag.' Het klikte meteen met Wilders, niet alleen politiek – anti-islam, pro-Israël –, maar ook persoonlijk. 'Hier was *a man that follows his own star*. Nergens bang voor, soeverein, niet op zoek naar de goedkeuring van de gevestigde orde en bovendien een zeer ervaren politicus.'⁷⁶

Omdat er in het begin nauwelijks geld was om hem te betalen, moest Bosma interen op zijn spaargeld. Al met al zette hij een flinke stap terug als statutair directeur van de Nederlandse RadioGroep, 'met aandelen, leaseauto en dertiende maand'.⁷⁷ Hij offerde zich op voor de goede zaak, net als Wilders overigens, zoals hierboven al aangegeven. Niet voor niets beschouwde Bosma Wilders en zichzelf niet alleen als politici, maar ook als 'zendelingen'. Ze hadden net als Fortuyn een roeping, waarbij geen twijfels hoorden. 'Ik vind dat wij gelijk hebben', aldus Bosma, en Wilders zal het roerend met hem eens zijn geweest.⁷⁸

Bosma werd 'politiek secretaris' – wat er in de praktijk op neerkwam dat hij Wilders' manusje van alles was. Hij leidde in het voorjaar van 2005 op succesvolle wijze de campagne van Wilders tegen de Europese grondwet en later die voor de verkiezingen voor de Tweede Kamer en het Europees Parlement (in de herfst van

2006 en in juni 2009). Nadat hij in november 2006 tot Kamerlid was verkozen werd hij fractiesecretaris, belast met de discipline. 'Geert heeft mij *chief whip* gedoopt.'⁷⁹ Al te hardhandig was hij naar eigen zeggen niet: 'Alles gaat bij ons fris en vrolijk.'⁸⁰ Tijdens de kabinetsformatie in de zomer van 2010 maakte Bosma deel uit van het onderhandelingssteam van de PVV.

Van meet af aan schreef Bosma teksten voor Wilders. Langzamerhand zou hij zich ontpoppen als ideoloog van de PVV. Zijn opvattingen zette hij uiteen in het in september 2010 verschenen, bijna 400 bladzijden tellend boek *De schijn-élite van de valse munters: Drees, extreem rechts, de sixties, nuttige idioten, Groep Wilders en ik*. De hoofdtitel was een uitspraak van de door hem bewonderde Jacques de Kadt (1897-1988), het dwarse Tweede Kamerlid van de PVDA dat niets moet hebben van Nieuw Links en vreedzame co-existentie met het communisme. De Kadts boek *De politiek der gematigden* sprak Bosma erg aan: 'radicaal..., vol strijdlust en zelfbewustzijn' – kwalificaties die alle ook voor zijn eigen boek opgaan, alhoewel 'provocerend' en 'drammerig' (niet zelden is Bosma inderdaad de zending die diep van zijn gelijk overtuigd is) eveneens van toepassing zijn.⁸¹

De Kadt predikte een 'weerbare democratie'; de vrijheid was het waard verdedigd te worden. Zoals zijn grote voorbeeld zich kantte tegen het communisme, zo trok Bosma ten strijde tegen de islam. In zijn optiek is dit een politieke ideologie, die als gevolg van de massa-immigratie en het heersende multiculturalisme in Nederland voet aan de grond heeft gekregen en erop uit zou zijn het land over te nemen.⁸² De schuld daarvoor lag bij de linkse elite, die Nederland volgens hem willens en wetens, en op ondemocratische wijze de massa-immigratie had opgedrongen en daarmee 'een kloof in onze samenleving gecreëerd die zijn historische gelijke niet kent'.⁸³ Activistische rechters, de Europese Unie, ten dele de media, de publieke omroepen ('staatsomroep') en tal van linkse gesubsidieerde actiegroepen hadden daaraan meegeholpen. 'Zij allen overstemmen de zwijgende meerderheid van ons volk.'⁸⁴

Bosma wilde met zijn boek laten zien dat PVV-politici geen 'tokkiepopulisten' waren.⁸⁵ In het licht van de in dit boek gehanteerde definitie is zijn visie is echter ronduit populistisch. Bosma ziet de politiek immers als een strijd tussen twee min of meer homogene groepen met een eigen wereldbeeld en lifestyle: 'linkse kak' versus 'de tokkies'. De verwerpelijke, snobistische, kosmopolitische, progressieve elite heeft in Bosma's ogen het onschuldige, patriottische, 'goede' volk in de steek gelaten.⁸⁶ Het is de traditionele populistische tegenstelling, waaraan door direct-democratische middelen als referenda een einde moet worden gemaakt.

Samenwerking met Bart-Jan Spruyt

Wilders kwam met de combinatie van conservatief-liberale ideeën over de verzorgingsstaat en justitie, een nationalistische afkeer van Europese integratie en immigranten, en populistische eisen voor directe democratie dicht in de buurt van

de LPF (zie ook hoofdstuk 5). Zelf wees hij het etiket ‘nationalist’ af omdat hij dat associeerde met haatgevoelens tegen andere naties; zoals al vermeld noemde hij zich liever ‘patriot’. Hier wordt ‘nationalisme’ echter opgevat als een (dunne) ideologie die de politieke onafhankelijkheid en eenheid van de natie centraal stelt.⁸⁷ Het Tweede Kamerlid Eerdmans, dat de LPF net de rug had toegekeerd, noemde het manifest dan ook ‘zeer fortuynistisch’.⁸⁸ Eerdmans bedoelde dat als compliment. Later bleek trouwens dat hij meegewerkt had aan het manifest.⁸⁹ Hij wilde dan ook graag met Wilders samenwerken, mits deze zijn kritiek op de islam wat zou matigen. Wilders was daartoe echter niet bereid. Ook samenwerking met de LPF-fractie – of wat daarvan restte – bleef hij consequent afwijzen.

Wilders voerde wel overleg met de Edmund Burke Stichting, een niet aan bepaalde partijen gebonden denktank die het conservatisme als politieke filosofie wilde uitdragen.⁹⁰ De directeur van de stichting, Bart-Jan Spruyt, was betrokken bij de opstelling van de *Onafhankelijkheidsverklaring* en vergezelde Wilders op een reis naar de Verenigde Staten, waar contacten werden gelegd met neoconservatieve denkers en politici.⁹¹ Het bestuur van de Edmund Burke Stichting zag door die samenwerking echter de onpartijdigheid van de stichting in gevaar komen. De bestuursleden Hans Hillen (CDA-Tweede Kamerlid), Dries van Agt (oud-premier, ook CDA) en Eimert van Middelkoop (Tweede Kamerlid van de ChristenUnie) legden daarom hun functie neer. De stichting raakte in financiële moeilijkheden, zodat Spruyt in september 2005 als directeur moest aftreden, al bleef hij op vrijwillige basis bij de stichting betrokken.⁹² De samenwerking tussen Wilders en Spruyt zou overigens in augustus 2006 eindigen. Begin 2006 verschenen nog twee programmatische teksten van hun hand – niet in druk maar op internet –, waarin zij samen de ideologie van de Groep Wilders verder uitwerkten.

In *Een nieuw-realistische visie* ontwikkelden de twee een kritische visie op de liberale samenleving en het liberale staatsbestel.⁹³ Vrijheid zou zijn ontaard in vrijblijvendheid en gebrek aan discipline en fatsoen. Onder leiding van een sociaal-liberale elite hield de staat zich vooral bezig met ‘secundaire impulsen’ zoals herverdeling van inkomens, kennis en macht, en verwaarloosde deze de ‘primaire impulsen’, de behoefte aan veiligheid, orde, traditie en moraal. De groeiende afstand tussen overheid en burger zou bij de laatste tot apathie leiden. Geïnspireerd door conservatieve denkers als Leo Strauss en Alexis de Tocqueville pleitten de auteurs voor meer directe democratie, met name de directe verkiezing van gezagsdragers en bindende referenda, maar ook voor meer nadruk op burgerschap en burgerlijke deugden, innerlijke orde en discipline in het onderwijs. Vrijheid zou niet beperkt, maar juist verdiept moeten worden – al bleef dit een nogal abstracte wens. Het onderwijs richtte zich volgens Wilders en Spruyt nu te veel op emancipatie en nivellering van kennis, en te weinig op de burgerlijke deugden. Daarnaast wezen ze op het belang van het maatschappelijk middenveld, de *civil society* van traditionele instituties als familie, buurt, school, bedrijf en kerk. Ze herkenden een geestverwant in Bolkestein, maar stelden vast dat zijn combinatie

van economisch liberalisme en cultureel conservatisme uiteindelijk weinig weerklank bij de vvd had gevonden.

In de openlijke lofzang op het conservatisme kan men ongetwijfeld de hand van Spruyt herkennen.⁹⁴ De directeur van de Edmund Burke Stichting verdedigde in zijn geschriften overwegend liberaal getinte conservatieven als – uiteraard – Burke en De Tocqueville, en bijvoorbeeld niet autoritaire conservatieven als Joseph de Maistre of Ludwig von Haller.⁹⁵ In andere publicaties lijkt Spruyt echter weinig gecharmeerd te zijn van referenda en andere vormen van directe democratie. Democratische besluitvorming diende volgens hem te worden begrensd door instituties om tirannie van een meerderheid te voorkomen. Bij verdergaande democratisering 'zou de politiek – nog meer dan nu het geval is – een doorgeefluik van de wensen en verlangens van burgers worden'.⁹⁶

De combinatie van economisch liberalisme, cultureel conservatisme en een populistisch streven naar directe democratie – bij Wilders en bij Fortuyn – is overigens niet ongevoel en evenmin onlogisch, zoals de Duitse sociologe Karin Priester heeft betoogd.⁹⁷ Zij maakt onderscheid tussen een veelal autoritair en elitair staatsconservatisme aan de ene kant en een anarchistisch gezind volksconservatisme aan de andere kant. De volksconservatieven idealiseren net als populistten het gezonde verstand en de traditionele moraal van de gewone man die sceptisch staat tegenover het kosmopolitisme, moreel relativisme en modernisme van de politieke en culturele elite. Referenda en andere vormen van directe democratie kunnen dan een tegenwicht bieden tegen de invloed van die elite. Niettemin zou Spruyt niet veel later afstand nemen van het 'rechtse populisme' van Wilders.⁹⁸

In *Klare wijn* werd de ideologische visie programmatisch uitgewerkt. Het was een pleidooi voor een 'rechtse kentering' tegenover het 'onverantwoord multiculturalisme, een grote overheid die zich overal mee gaat bemoeien, een hogere lastendruk en verdere nivellering op alle terreinen'.⁹⁹ De kritiek op de politieke elite was nog scherper geformuleerd dan in eerdere publicaties: 'Nederland is in de praktijk geen democratie, maar een coalitieland gedomineerd door een partijencratie.' En: 'Daarbij blijkt dit land in handen van een politieke kaste te zijn gevallen die vooral met zichzelf bezig is, haar richtingsgevoel heeft verloren en vitale belangen verkwanselt'.¹⁰⁰ Zo had Den Haag steeds meer soevereiniteit aan 'superstaat' Europa overgedragen. Politici hadden zich van de bevolking geïsoleerd en vervreemd; ze zouden derhalve door de bevolking direct gekozen dienen te worden. De Europese Commissie en het Europees parlement zouden moeten verdwijnen.

De conservatieve kritiek op het multiculturalisme mondde uit in een voorstel om in de grondwet vast te leggen dat de joods-christelijke en humanistische cultuur in Nederland dominant is. Dat zou het eerste artikel van de grondwet moeten zijn, in plaats van het huidige artikel waarin discriminatie verboden wordt. Dat artikel zouden Spruyt en Wilders – net als destijds Fortuyn – het liefst geschrapt willen zien, aangezien het feitelijk de vrijheid van meningsuiting inperkt. Islam en christendom waren volgens hen niet gelijk: de islam was naar hun oordeel

‘intrinsiek ademeratistisch’. Ook ‘zogenamd “gematigde” moslims’ konden naar een ‘eenheidsstaat gebaseerd op islamitische waarden en normen’ streven. Alleen ‘liberale, werkelijk gematigde moslims’ verdienden steun, door middel van scholing en bestrijding van discriminatie. Daarmee erkenden Wilders en Spruyt dus impliciet dat een ‘liberale moslim’ geen oxymoron of contradictio in terminis was.

Klare wijn bevatte ten slotte nog een hoofdstuk over onderwijs waarin herstel van het curriculum en terugkeer van de ambachtsschool werden bepleit. De collectieve sector moest ingekrompen worden, maar niet ten koste van onderwijzers, politieagenten, verplegers, verzorgers en militairen.

Opricnting Partij voor de Vrijheid

Toen deze twee geschriften op de website verschenen, had Wilders al een volgende stap gezet. Op 22 februari 2006 schreef hij een nieuwe partij bij de Kiesraad in, de Partij voor de Vrijheid (pvv), wat hij tot ongenoegen van Spruyt op eigen houtje deed. De naam deed denken aan de Partij van de Vrijheid (pvvd) die in 1946 werd opgericht en twee jaar later opging in de vvd. Volgens Wilders was deze pvvd de laatste zuivere liberale partij en ging de vvd meteen een sociaal-liberale koers varen – waarbij hij de vraag vermeed waarom hij het toch zoveel jaren bij die partij had uitgehouden.¹⁰¹ Doel van de pvv was op te komen voor ‘een vrij, welvarend en onafhankelijk Nederland’.¹⁰² Later zou Wilders aangeven dat de islam de reden was geweest waarom hij de pvv had opgericht.¹⁰³

De pvv was organisatorisch gezien eigenlijk geen partij, want ze kende formeel slechts twee leden: de persoon Wilders en de Sticnting Groep Wilders.¹⁰⁴ De permanent beveiligde Wilders was ook (het enige) bestuurslid van de sticnting om te voorkomen dat via de Kamer van Koophandel de namen en adressen van andere bestuursleden te traceren zouden zijn.¹⁰⁵ Zodoende bestond de partij dus feitelijk uit Wilders en Wilders. Door deze merkwaardige juridische constructie kon Wilders de partij wel inschrijven, maar ook geheel naar zijn hand zetten. Vooralsnog werden geen leden geworven, uit vrees voor infiltratie door rechts-extremisten en querulanten die ‘LPF-achtige toestanden’ zouden veroorzaken, maar ook uit afkeer van partijapparaten die eigen belangen zouden najagen en een oligarchische barrière zouden vormen tussen kiezers en gekozenen.¹⁰⁶ Die afkeer lijkt kenmerkend voor alle populistten, al gaan weinigen daarin zo ver dat ze elke ledenorganisatie afwijzen.

Informeel rekruteerde de pvv overigens wel degelijk leden, als we daar ook medewerkers, vrijwilligers en kandidaat-volksvertegenwoordigers onder verstaan. Gemakkelijk ging dat echter niet, vanwege de te verwachten persoonlijke veiligheidsrisico’s en de mogelijke gevolgen voor de maatschappelijke carrière. ‘Er is veel angst in Nederland en dat maakt de spoeling dun’, aldus Bosma, die erop wees dat de democratie zo werd uitgehouden.¹⁰⁷ Wilders had vanaf het voorjaar van 2005 kandidaten voor de Tweede Kamer op een goed geheim gehouden locatie

ontvangen, ondervraagd en (bij gebleken geschiktheid) een politieke training gegeven. In augustus 2006 presenteerde hij de negentien geselecteerde kandidaten, vier vrouwen en vijftien mannen. In politiek opzicht waren het amateurs, geen politici of partijactivisten. Drie van hen hadden enige politieke ervaring op lokaal of provinciaal niveau. De architecte Fleur Agema was in 2003 voor de LPF in de Provinciale Staten van Noord-Holland gekozen, maar brak een jaar later met die partij. De makelaar en projectontwikkelaar Barry Madlener was raadslid voor Leefbaar Rotterdam en Hélène Boot vertegenwoordigde de vvd in de gemeenteraad van Heerenveen.¹⁰⁸ De overige kandidaten kwamen uit verschillende sectoren van de samenleving: Raymond de Roon was advocaat-generaal bij het gerechtshof van Amsterdam, Hero Brinkman politie-inspecteur, de al genoemde Bosma was parlementair medewerker en politiek secretaris van Wilders, Dion Graus had geneesmiddelen voor dieren verkocht en televisieprogramma's voor tv Limburg gepresenteerd, Wilders' jeugdvriend Teun van Dijk had een restaurant en vervolgens een wervingsbureau op Curaçao gehad en Sietse Fritsma werkte voor de Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND).¹⁰⁹

Spruyt had aanvankelijk de tweede plaats op de lijst zullen krijgen, maar trok zich in augustus terug uit onvrede over de solistische koers van Wilders.¹¹⁰ Niet alleen regelde de partijleider alles zelf, hij bleek ook niet bereid tot samenwerking met 'fortuynisten' als Eerdmans en Marco Pastors van Leefbaar Rotterdam om zo een brede conservatieve partij naast de vvd op te bouwen. Bovendien vond Spruyt dat Wilders zich wel erg eenzijdig op de islam richtte, al deelde hij zijn kritiek op de multiculturele samenleving; later betitelde hij Wilders als een 'paniekconservatief', die zou vluchten in irrationeel sektarisme, zelfaanbidding en wraak op het establishment dat hem had buitengesloten.¹¹¹ Eerdmans en Pastors zouden vervolgens in augustus 2006 ook een nieuwe partij oprichten, EénNL geheten. Andere fortuynisten sloten zich aan bij de zogeheten Partij voor Nederland onder leiding van oud-minister Hilbrand Nawijn, of bleven de LPF trouw. Geen van deze drie partijen zou bij de Tweede Kamerverkiezingen in november 2006 een zetel halen, al kwam EénNL wel dicht in de buurt (zie hoofdstuk 5).¹¹²

De parlementaire doorbraak van de pvv

Anders dan haar fortuynistische rivalen kwam de pvv in 2006 wél in de Tweede Kamer. De partij had daarbij het geluk dat niet Rita Verdonk, maar Mark Rutte door de leden van de vvd tot lijsttrekker was aangewezen. 'Wij waren beducht voor een andere sterke speler op rechts', aldus Bosma.¹¹³ De pvv was de verkiezingen ingegaan met een kort 'verkiezingspamflet', dat de voorstellen uit *Klare wijn* concreet vormgaf en samenvatte.¹¹⁴ Naast de bekende conservatief-liberale eisen voor belastingverlaging, vermindering van het aantal ambtenaren, strengere straffen, beëindiging van het gedoogbeleid, een immigratiestop voor Marokkanen en Turken, verbod op hoofddoekjes in publieke functies en de populistische wensen

naar meer directe democratie vielen een paar punten op die men sociaal-conservatief of zelfs links zou kunnen noemen: een miljard extra voor AOW'ers en extra geld voor verpleegtehuiszorg. Op milieugebied nam de pvv een extreem liberaal standpunt in: zij was voor nieuwe kerncentrales, een hogere maximumsnelheid en meer wegen. Erg milieuvriendelijk kan men het program daarmee niet noemen, maar diervriendelijk was het wel: de pvv wilde de rechten van het dier in de grondwet opnemen en dieren mishandeling strenger aanpakken. Van enig nationalisme getuigde niet alleen de afwijzing van Europese integratie en de beperking van immigratie en van de rechten van immigranten (geen kiesrecht op gemeentelijk niveau meer, geen uitkering de eerste tien jaar van het verblijf in Nederland), maar ook de wens dat geschiedenis en 'nationale identiteit' prominent in het curriculum van alle scholen opgenomen zouden worden.¹¹⁵

In de verkiezingscampagne legde Wilders de nadruk toch vooral op de islam. In oktober waarschuwde hij voor een 'tsunami van islamisering' die Nederland dreigde te overspoelen als het vreemdelingenbeleid niet drastisch gewijzigd zou worden. De uitspraak kreeg veel aandacht van de media en van andere politici. D66-leider Alexander Pechtold vond hem 'misselijkmakend', SP-leider Jan Marijnissen 'onsmakelijk'.¹¹⁶ Wilders trok zich weinig van de kritiek aan. Evenals bij de campagne tegen de Europese grondwet reisde hij in een (zwaar beveiligde) bus het land door en deelde folders uit in winkelstraten en op marktpleinen. Vaak werd hij daarbij vergezeld door andere kandidaten en vrijwilligers. De kosten werden gedragen door – anoniem blijvende – donateurs, die naar een zeer ruwe schatting circa 150.000 euro zouden hebben bijgedragen.¹¹⁷ De pvv kon, volgens de Wet subsidiëring politieke partijen, geen recht op subsidie doen gelden, aangezien ze geen duizend contributie betalende leden telde.

De nieuwe partij had echter niet te klagen over gebrek aan publiciteit, of liever gezegd: haar lijsttrekker had dat niet. De pvv zelf werd in de media zelden genoemd, Wilders daarentegen vrij vaak – in elk geval vaker dan D66-lijsttrekker Pechtold of GroenLinks-lijstaanvoerder Femke Halsema, maar minder vaak dan de boegbeelden van CDA, PVDA, VVD en SP (Jan Peter Balkenende en Piet-Hein Donner, Wouter Bos, Rutte, Rita Verdonk, Zalm en Marijnissen).¹¹⁸ De pvv kon zich bovendien het voor veel kiezers belangrijke strijdpunt van de multiculturele samenleving – islam, immigratie en integratie van vreemdelingen – toe-eigenen. De VVD, die dit issue onder Bolkestein in eigendom had en met Zalm als lijsttrekker in 2003 ook nog grotendeels kon beheersen, had het nu niet eens in haar verkiezingsprogramma vermeld. De liberale lijsttrekker Rutte besteedde er in zijn campagne evenmin veel aandacht aan.¹¹⁹ Sommige kiezers leken zich voor hun keuze te schamen en verzwegen hun voorkeur voor de opiniepeilers, zodat de pvv uiteindelijk veel meer stemmen trok dan was verwacht: 5,9 procent, goed voor negen zetels in plaats van de verwachte vier.¹²⁰

De kiezers van Wilders kwamen direct of indirect vooral van de LPF (ruim 30 procent had in 2003 op de partij van Fortuyn gestemd), in mindere mate van VVD, CDA, PVDA en SP (respectievelijk 15, 10, 6 en 5 procent), terwijl ruim 20

procent in 2003 niet naar de stembus was gegaan.¹²¹ Mannen, jongeren, onkerkelijken, Brabanders en Limburgers waren oververtegenwoordigd, evenals de lagere inkomenscategorieën, zelfstandige ondernemers en mensen met een lagere beroepsopleiding of mavo.¹²² Zoals te verwachten viel, waren het voornamelijk autochtonen; verrassend was wellicht eerder dat toch twee procent van de niet-westerse allochtonen volgens kiezersonderzoek op de pvv had gestemd.¹²³ De pvv deed het vooral goed in Limburg, West-Brabant, de Rijnmond, Almere en delen van Noord-Holland, maar minder goed in Amsterdam en het noorden van het land.¹²⁴ Het opvallende verschil tussen Amsterdam en Rotterdam – dat overigens ook al te zien viel bij de resultaten van de LPF in 2002 en 2003 – zou verklaard kunnen worden door verschillen in economische kansen, maar vooral een verschil in cultureel klimaat. Op buurtniveau bleek volgens onderzoek een verband te bestaan tussen steun voor de pvv enerzijds en cultureel klimaat, werkloosheid en etnische segregatie anderzijds, niet alleen in Amsterdam en Rotterdam, maar in vijftig Nederlandse steden. In steden met een tolerant klimaat – gemeten aan het aantal architecten, acteurs, beeldhouwers, schrijvers en andere 'bohémieus', het aantal leden van COC Nederland en het aantal abonnees op de *Gay Krant* – bleek contact tussen etnische groepen (allochtonen en autochtonen) tot minder steun voor de pvv te leiden.¹²⁵ In steden met een minder tolerant klimaat leidde contact juist tot meer stemmen op de partij van Wilders en was haar aanhang kleiner in etnisch homogene buurten.

Tegen de islam

De pvv voerde vanaf het begin felle oppositie tegen het vierde kabinet-Balkenende van CDA, ChristenUnie en PVDA, dat in februari 2007 van start ging. Daarbij weken haar volksvertegenwoordigers vaak af van de in Nederland gebruikelijke 'parlementaire taal' en maakten zij de debatten vaak levendiger maar ook ruwer en persoonlijk in plaats van zakelijk. Vooral de sociaaldemocraten moesten het ontgelden. De pvv maakte meteen al bezwaar tegen twee staatssecretarissen, Ahmed Aboutaleb en Nebahat Albayrak, die naast de Nederlandse ook de Marokkaanse respectievelijk Turkse nationaliteit bezaten. Ella Vogelaar, de minister voor Wonen, Wijken en Integratie, die in een interview had voorspeld dat de islam zich in Nederland tot een traditie zou ontwikkelen zodat het een land van 'joods-christelijk-islamitische tradities' zou worden, werd door Wilders in de Tweede Kamer 'knettergek' genoemd.¹²⁶

Terwijl het kabinet meer dan zijn voorganger een verzoenend vreemdelingenbeleid trachtte te voeren, nam Wilders in zijn strijd tegen de islam juist een radicaler standpunt in. Op 8 augustus 2007 noemde hij in een opiniebijdrage in *de Volkskrant* de Koran 'het *Mein Kampf* van een religie die beoogt anderen te elimineren, die anderen – niet-moslims – ongelovige honden noemt, inferieure wezens' en pleitte hij voor een verbod van dit 'fascistische boek' – een voor een

liberaal bijzonder ongebruikelijk voorstel.¹²⁷ Een gematigde islam bestond volgens Wilders niet. Als moslims gematigd zijn en de Koran niet meer letterlijk nemen, zouden het geen echte moslims meer zijn.¹²⁸ Moslims kunnen zich gematigd voordoen, maar daarbij hun ware bedoelingen verbergen – volgens het beginsel van de *takkiya*.¹²⁹ Het ‘ziekelijke streven naar de utopische gematigde islam’ van de meeste Nederlandse politici effende in zijn ogen de weg voor ‘de transformatie van Nederland in Nederarabië als provincie van de islamitische superstaat Eurabië’.¹³⁰

In zijn vrees voor een islamitische samenzwering, gericht op verovering (met of zonder geweld) van Europa, liet Wilders zich waarschijnlijk inspireren door de geschriften van Bat Ye’or.¹³¹ Deze onder pseudoniem schrijvende historica zag de massale emigratie van moslims naar Europa als doelbewuste en gecoördineerde poging om het Avondland te islamiseren. De Europese politieke elite zou daarin lafhartig hebben toegestemd in ruil voor olie en sociale vrede. Wilders’ adjudant Bosma wees daarnaast op ideologische overeenkomsten tussen de linkse elite en de islam: verheerlijking van de Derde Wereld en afkeer van het ‘abjecte Westen’, strijd tegen de natiestaat en geloof in de maakbaarheid van de samenleving.¹³² Voor een islamitische machtsovername zou geen tweederde meerderheid nodig zijn; een ‘kleine, goed gemotiveerde minderheid kan een heel eind komen’, zoals de geschiedenis van revoluties vaak zou hebben laten zien.¹³³ De linkse elite zou op den duur geen weerstand meer bieden aan de moslims, als ze dat al zou willen. Alleen het door die elite geminachte Nederlandse volk kon de islamisering nog een halt toeroepen. Evenals andere populistten geloofde Bosma in ‘de goedheid en taaiheid van onze burgers’, zoals hierboven al werd vermeld. Het waren immers in de geschiedenis altijd ‘de gewone mensen geweest die in het geweer kwamen nadat ze in de steek werden gelaten door de elites’.¹³⁴ Of naast Wilders en Bosma ook alle andere pvv’ers in deze samenzweringstheorie geloven, is overigens niet helemaal duidelijk. Zo wekte het Kamerlid Fritsma de indruk dat hij het – in zijn ogen rampzalige – immigratiebeleid in Nederland meer toeschrijft aan incompetentie en inconsistentie dan aan bewuste planning.¹³⁵

Fitna

Om het volk wakker te schudden en bewust te maken van de gevaren van de islam besloot Wilders samen met een anonieme cineast een korte film te maken, getiteld *Fitna*, wat in het Arabisch ‘beproeving’ betekent. De documentaire liet in zestien minuten zien waartoe de islam in staat was: bomaanslagen, executies van homo’s, onthoofding van een gijzelaar, steniging van een overspelige vrouw en verachting van ongelovigen, met verzen uit de Koran die dit zouden rechtvaardigen.¹³⁶ De lang van tevoren aangekondigde film veroorzaakte veel commotie, van Den Haag tot ver buiten de Nederlandse grenzen. Wilders was onder zware druk gezet om niet tot vertoning over te gaan. ‘Uit de elites klinkt een spreekkoor op dat galmt: “Kruisig hem, kruisig hem”’, schreef Bosma.¹³⁷ Zowel de publieke als de commer-

ciële omroep weigerde de documentaire integraal en zonder commentaar uit te zenden, zodat hij uiteindelijk alleen via internet gezien kon worden.¹³⁸ Binnen drie uur nadat de film omstreeks zeven uur 's avonds op 27 maart 2008 op de site was gezet, was hij bijna drie miljoen keer bekeken.

De regering distantieerde zich meteen van de film, al had men nog erger verwacht. Wilders zou in een gesprek met de ministers van Justitie en Buitenlandse Zaken, Ernst Hirsch Ballin respectievelijk Maxime Verhagen (beiden CDA), hebben aangekondigd dat er een Koran verbrand of verscheurd zou worden, wat echter niet gebeurde. De pvv-leider ontkende overigens dat hij dit gezegd had. Toen Hirsch Ballin volhield, riep Wilders dat hij 'belazerd' werd door de minister.¹³⁹ De door het kabinet gevreesde onrust bleef uit, de Nederlandse moslims reageerden over het algemeen laconiek. In Jordanië werd opgeroepen tot de vervolging van Wilders en een boycot van Nederlandse producten. *Fitna* maakte Wilders in elk geval bekend in de hele wereld. In december 2008 liet hij de film zien in Israël, in februari 2009 in het Amerikaanse Congres in Washington en in Rome, en in oktober van dat jaar in Londen, nadat hij bij een eerder bezoek op het vliegveld van Londen gedwongen was het land meteen weer te verlaten.

De film vormde niet alleen in Jordanië, maar ook in Nederland een aanleiding voor strafrechtelijke vervolging, al was het niet de enige. Ook na zijn pleidooi voor een Koran-verbod in *de Volkskrant* (in 2007) waren aanklachten tegen Wilders ingediend wegens belediging van bepaalde groepen en het aanzetten tot haat, discriminatie of geweld wegens ras, godsdienst of levensovertuiging. In juni 2008 besloot het Openbaar Ministerie de klachten te seponeren, omdat de beledigingen niet een groep maar een godsdienst betroffen. Toen de klagers in beroep gingen tegen deze beslissing, kregen ze van het gerechtshof in Amsterdam in januari 2009 alsnog gelijk.

Het proces kwam pas een jaar later op gang en zou na vele verwikkelingen, wraking van rechters en conflicten over getuigen uiteindelijk op 23 juni 2011 in volledige vrijspraak eindigen.¹⁴⁰ De rechtbank achtte weliswaar sommige uitspraken van de pvv-leider op de grens van het toelaatbare, maar niet strafbaar vanwege de 'context van het maatschappelijke debat waarin Wilders als politicus zijn uitspraken doet'.¹⁴¹ Het Openbaar Ministerie stemde daarmee in en ging niet in hoger beroep. Wilders had voor de rechtbank overigens niets teruggenomen. In zijn 'laatste woord' vatte hij zijn opvattingen nog eens helder en radicaal samen: 'Door heel Europa vechten de multiculturalistische elites een totale oorlog uit tegen hun bevolkingen, met als inzet de voortzetting van de massa-immigratie, uiteindelijk resulterend in een islamitisch Europa – een Europa zonder vrijheid: Eurabië.'¹⁴² Terugblikkend was hij zeer tevreden met de gerechtelijke uitspraak: 'De vrijheid van meningsuiting zegevierde... Verzet tegen islamisering is geen misdadaad.'¹⁴³

Noch de reacties op *Fitna*, noch het proces brachten Wilders ertoe zijn kritiek op de islam te matigen. Tijdens een interview met de Deense televisie in juni 2009 pleitte hij voor massale verwijdering van moslims die de Europese wetten

en waarden niet accepteerden, zo nodig 'tientallen miljoenen' uit Europa.¹⁴⁴ Bij de algemene beschouwingen in de Tweede Kamer stelde hij in september 2009 de invoering voor van een 'kopvoddentaks', het door Bosma bedachte woord voor 'hoofddoekjesbelasting'. Indien vrouwen beslist dit symbool van 'een ideologie die eropuit is ons te koloniseren' wilden dragen, zouden ze er duizend euro per jaar voor moeten neertellen.¹⁴⁵ Later sprak Wilders van 'islamitisch stemvee' en 'haatpaleizen' (waarmee hij moskeeën bedoelde). 'De zeden aan het Binnenhof verwilderen', oordeelde het *Reformatorisch Dagblad*.¹⁴⁶

Electoral groei

De islam speelde ook een belangrijke rol in de campagne voor de Europese verkiezingen die op 4 juni 2009 plaatsvonden. De pvv presenteerde een uiterst beknopt verkiezingsprogram van één bladzijde waarin de islam vier keer werd genoemd. Onder het allitererende kopje 'Eurabië of Europa' eiste zij een Nederlands vetorecht over immigratie om de islamisering te stoppen.¹⁴⁷ Voorts stelde ze nog eens duidelijk dat Turkije nooit lid van de Europese Unie zou mogen worden omdat haar islamitische cultuur haaks staat op 'onze cultuur'. De pvv had ook Bulgarije en Roemenië met terugwerkende kracht willen weren en alsnog verwijderen, omdat dit 'corrupte staten' waren. Eigenlijk wilde de partij de Europese integratie beperken tot economische samenwerking. Het Nederlands parlement zou elke beslissing van 'Brussel' moeten kunnen tegenhouden.

In de campagne nam Wilders weer de islam op de korrel, alsook de 'linkse grachtengordel' die Nederland in zijn greep hield en Marokkanen massaal Nederland wilde laten binnenstromen. In een toespraak in Rotterdam kondigde hij aan de 'droom van Fortuyn' te willen vervullen en Nederland terug te veroveren op die linkse elite.¹⁴⁸ Wilders stond als lijstduwer onderaan op de kandidatenlijst, die werd aangevoerd door de Rotterdammer Madlener. Het voormalige Rotterdamse raadslid en zittend Kamerlid maakte een goede indruk in televisiedebatten. Hij hamerde niet alleen op de bekende kwesties als Turkije en de islam, maar ook op de problemen die de komst van Poolse migranten veroorzaakten.¹⁴⁹

De verkiezingsuitslag kwam zelfs voor de optimistische pvv als een verrassing. Met 17 procent van de stemmen werd ze, na het cda, de grootste partij van Nederland en zou ze uiteindelijk zelfs evenveel zetels als de christendemocraten kunnen opeisen.¹⁵⁰ De pvv trok kiezers van zeer verschillend pluimage. Ze haalde meer dan twintig procent in 'rode' en voormalige communistische bolwerken als Reiderland en Pekela, Oostzaan en Zaanstad, maar ook in liberale gemeenten als Zandvoort en Wassenaar, in het vanouds katholieke Brabant en Limburg, en in het protestants-christelijke Edam-Volendam, waar ze met bijna veertig procent haar hoogtepunt bereikte.¹⁵¹ Haar kiezers kwamen dan ook zowel van links en rechts, van sp en (in mindere mate) pvda, als van vvd en cda, zodat men de pvv wel een nieuwe volkspartij zou kunnen noemen.¹⁵²

In 2010 zou de pvv haar electorale opmars voortzetten. Bij de gemeenteraadsverkiezingen in maart werd ze in Almere met bijna 22 procent de grootste partij en in Den Haag met 17 procent de op één na grootste (na de pvda). In beide gemeenten werd de lijst aangevoerd door een Tweede Kamerlid dat daar woonachtig was: in Almere De Roon, in de Hofstad Fritsma. Zodoende kon Wilders via zijn vertrouwelingen de kandidaatstelling en het optreden in de raad controleren, net zoals hij dat bij de Europese verkiezingen had gedaan. Aanvankelijk nam de pvv-leider zelf ook nog in de Haagse gemeenteraad zitting, maar al snel bleek hem dat toch te veel tijd te kosten. De angst om de controle te verliezen, speelde waarschijnlijk ook mee bij de beslissing om slechts in deze twee gemeenten aan de verkiezingen deel te nemen.

Daarnaast viel het niet mee om geschikte kandidaten te vinden.¹⁵³ Zelfs in Wilders' eigen Venlo lukte dat blijkbaar niet. In Rotterdam wilde de pvv niet de concurrentie met Leefbaar Rotterdam aangaan.¹⁵⁴ In de verkiezingscampagne kwam de pvv niet alleen in het geweer tegen de islam, maar ook tegen drugs, criminaliteit en onveiligheid – problemen die ze voor een deel tevens weet aan de immigratie uit islamitische landen. Daarnaast ijverde ze voor lagere lasten, minder dure bouwprojecten en minder subsidies voor 'linkse hobbies'.¹⁵⁵ Het hoofddoekjesverbod voor gemeenteambtenaren dat de pvv eiste, werd bij de college-onderhandelingen in beide gemeenten een belangrijk struikelblok, al was het waarschijnlijk niet de enige reden waarom de partij buiten het college van burgemeester en wethouders bleef.¹⁵⁶

Partijorganisatie?

Vlak voor de raadsverkiezingen van 3 maart 2010 was het vierde kabinet-Balkenende ten val gekomen, toen cda en pvda het niet eens konden worden over de mogelijke verlenging van de Nederlandse missie in Afghanistan. Het was wellicht de befaamde druppel in de emmer bij de voortdurend moeizaam verlopende samenwerking tussen de twee partijen. In juni 2010 zouden vervroegde Tweede Kamerverkiezingen plaatsvinden. De pvv raakte hierdoor in tijdnood, de selectie van de Kamerkandidaten was nog in volle gang, maar ging niet altijd van een leien dakje. Drie geschikt bevonden kandidaten bleken om uiteenlopende redenen onbetrouwbaar of omstreden te zijn en werden van de lijst afgevoerd.¹⁵⁷ Enkele andere kandidaten die wel in de Kamer zouden komen, bleken later een twijfelachtige reputatie te hebben – waarover hieronder meer.

De interne spanningen liepen op toen Brinkman zijn fractievoorzitter begon uit te dagen. De oud-politieman had van de zittende Kamerleden de laagste plaats op de lijst toebedeeld had gekregen. Aanvankelijk stond hij op de dertiende plaats, maar toen twee nieuwe kandidaten zich hadden teruggetrokken schoof hij door naar plaats elf. Begin mei leverde Brinkman onverhoeds op televisie en in de pers openlijk kritiek op het strakke leiderschap van Wilders.¹⁵⁸ De pvv zou te veel rond

de persoon van Wilders zijn opgebouwd, met als risico dat wanneer die zou wegvallen, de partij in grote problemen zou geraken. ‘De pvv moet transparanter’, vond Brinkman. ‘De achterban vraagt daarom. Op elke partijbijeenkomst weer krijgen wij te horen dat mensen lid willen worden van de pvv. Fatsoenlijke mensen willen erbij horen. De pvv heeft als politieke beweging een piek bereikt. Daarom is nu het moment aangebroken om te democratiseren.’¹⁵⁹

Wilders reageerde behoedzaam op Brinkmans actie in de media. Hij vond het eigenmachtig optreden van zijn fractiegenoot zo vlak voor de verkiezingen weliswaar ‘niet chic’, maar gunde hem het recht op een afwijkend standpunt. Wilders gaf zelfs te kennen geen principiële bezwaren te hebben tegen een ledenpartij. ‘Maar het moet niet te snel. Ik wil geen LPF-achtige toestanden. Een legitiem moment voor een interne discussie hierover is met de nieuwe fractie na de verkiezingen’.¹⁶⁰ Brinkman werkte onder meer samen met Ehsan Jami, de uit Iran afkomstige oprichter van een comité voor ex-moslims (die van hun geloof afgevallen waren). In een opiniestuk in *de Volkskrant* pleitte het tweetal ervoor dat de achterban van de pvv gehoord zou kunnen worden over het partijstandpunt ten aanzien van de AOW of de ‘kopvoddentaks’.¹⁶¹

Ook al zou Wilders van Brinkman af hebben gewild, dan nog was aan diens kandidatuur voor de Tweede Kamer niets meer te doen omdat de kandidatenlijsten al waren ingediend – Brinkman had zijn aanval zorgvuldig gepland. In de aanloop naar de Kamerverkiezingen had hij voorkeurstemmen geworven om zo druk op Wilders te kunnen uitoefenen. Brinkman bleef steken op een kleine 19.000 stemmen – meer dan een kwart van de kiesdeler, waarmee hij direct was verkozen. Gezien de bijna 1,4 miljoen stemmen die op lijsttrekker Wilders waren uitgebracht, kon dit aantal evenwel niet echt worden gezien als een overtuigende aansporing van de kiezer de pvv democratischer te maken. Dit weerhield Brinkman er niet van om zijn zaak opnieuw te bepleiten. In een notitie bestemd voor de Kamerfractie werkte hij in de herfst zijn ideeën uit. Kernpunt was dat de partij, ‘die niet alleen geleid wordt door 1 man maar ook nog bestaat uit 1 man’, open en transparant zou worden. Dat diende te gebeuren door de fractie te ‘democratiseren’, hetgeen wilde zeggen dat de fractieleiden voortaan zonder toestemming van vicefractievoorzitter Agema (en vaak ook nog fractievoorzitter Wilders) de media te woord zouden kunnen staan. Verder zou de pvv volgens Brinkman langzamerhand best leden kunnen toelaten, mits ze aan bepaalde criteria zouden voldoen (om ‘mensen met kwade bedoelingen’ te weren). Die leden dienden dan ook invloed te krijgen ‘op sommige standpunten van de partij’ en op de kandidaatstelling. Daarnaast wilde hij een jongerenorganisatie mogelijk maken.¹⁶²

Eind november verwierp de Kamerfractie Brinkmans voorstellen. Om hem iets tegemoet te komen, mocht hij wel een jongerendag organiseren.¹⁶³ In Bosma had Brinkman een geharnaste tegenstander van de democratisering van de pvv gevonden. Fijntjes wees de partijideoloog hem erop dat de voorkeurstemactie weinig had opgeleverd: ‘Net aan iets meer... dan 1 procent van de pvv-stemmen. 99 procent van de achterban wil dus geen negentiende-eeuwse ledenstructuur.’¹⁶⁴

Bosma rechtvaardigde de keuze voor een 'virtuele partij' of 'netwerkpartij' zonder leden in zijn in september 2010 verschenen boek. Zonder leden zou de jonge partij meteen 'een heldere lijn en een heldere leiding hebben' en alleen verantwoording schuldig zijn aan de Nederlandse kiezer, niet aan 'die vreemde, ongekozen tussenlaag die samenklit op partijbijeenkomsten en in partijbunkers'.¹⁶⁵ Volgens Bosma werden de oude partijen steeds meer beheerst door een kleine groep kaderleden die nieuwe ideeën die in de samenleving opkwamen, buiten de deur hielden en vooral hun eigen macht trachtten te versterken. 'De blik is naar binnen, niet naar buiten. De constructie van de ledenpartij werkt daarom verstoring voor de democratie.'¹⁶⁶

Zonder overheidssubsidie zouden de oude partijen nog veel meer leden verliezen en waarschijnlijk een zachte dood sterven, meende Bosma. De pvv was in feite de eerste moderne partij in Nederland, die ongehinderd door moties en amendementen van lokale afdelingen haar eigen programma's en beleid kon maken en die ter goedkeuring aan de kiezers voorleggen. In zijn ogen was ze dus uiteindelijk veel democratischer dan de oude ledenpartijen. 'De ledenloze partij betekent het toevoegen van elementen van de directe democratie aan de indirecte (representatieve) democratie', waarmee dit model naadloos in het populistische staatkundige programma past.¹⁶⁷ Een bijkomend voordeel achtte Bosma dat een partij zonder leden immuun was tegen 'vijandelijke overnames', zoals de pvda in de jaren zestig was overkomen toen de 'fanatici' van Nieuw Links massaal lid werden en de partij gingen domineren.¹⁶⁸

Het besluit om een virtuele partij te vormen, was aanvankelijk een praktische keuze geweest, maar als het aan Bosma lag, zou het model principieel gehandhaafd moeten worden. Van Brinkmans voorstellen was hij dan ook niet gediend. De pvv was het model van de toekomst, zo voorspelde hij. In plaats van een vereniging zou de pvv eigenlijk een stichting moeten worden, want dan waren leden helemaal niet meer vereist, maar helaas stond de kieswet dat niet toe – althans wanneer Bosma's partij onder haar naam 'Partij voor de Vrijheid' aan de verkiezingen wilde deelnemen.

Tweede Kamerverkiezingen 2010

De pvv daalde intussen in de peilingen van 27 zetels aan het begin van het jaar 2010 naar 17 eind mei en zelfs 15 in de eerste week van juni.¹⁶⁹ Dit kan geweten worden aan interne spanningen, maar wellicht ook aan de financiële crisis en de dreigende recessie, die de aandacht van de publieke opinie deed verschuiven van culturele naar sociaaleconomische kwesties. De verkiezingsstrijd leek daardoor een duel tussen de pvda en de vvd, de twee partijen die op dit terrein als *issue-owners* (onderwerpeigenaren) worden beschouwd. De campagnestrategen van beide partijen stevenden daar waarschijnlijk bewust op af.¹⁷⁰ De pvv legde zich daar niet bij neer en trachtte haar strijd tegen immigratie ook economisch te *framen*. Ze

eiste een onderzoek naar de kosten van wat ze de ‘massa-immigratie’ noemde. Toen de regering die eis niet inwilligde, gaf de partij het instituut Nyfer de opdracht dit onderzoek uit te voeren. Het instituut schatte de kosten voor de publieke sector – uitkeringen, huurtoeslagen, zorg, criminaliteit – globaal op ruim zeven miljard euro per jaar.¹⁷¹

In haar verkiezingsprogram besteedde de pvv meer aandacht aan sociale en economische kwesties dan in 2006.¹⁷² Het programma was langer en breder van opzet dan het vorige. De eerste twee hoofdstukken waren echter gewijd aan de corebusiness van de pvv: veiligheid, immigratie en islam. De eisen die de partij in 2006 had gesteld, werden concreter uitgewerkt, aangevuld en soms aangescherpt. Verlangde de pvv toen minder taakstraffen, nu wilde ze die helemaal afschaffen.¹⁷³ Ook de tbs zou moeten verdwijnen. In plaats van een moratorium van vijf jaar voor de bouw van moskeeën en islamitische scholen wilde de partij nu geen enkele nieuwe moskee meer toelaten en alle islamitische scholen sluiten. Immigratie vanuit islamitische landen zou ook geheel moeten stoppen, terwijl in 2006 nog een immigratiestop van slechts vijf jaar voor niet-westerse allochtonen was voorgesteld.

Het programma was dus nog meer uitgesproken anti-islamitisch dan dat wat eraan vooraf was gegaan. Het was ook nog duidelijker nationalistisch – ‘patriotisch’, zou Wilders zelf zeggen.¹⁷⁴ De partij wilde de belangen van Nederland meer aandacht geven, in Europa, bij vredesmissies en bij ontwikkelingssamenwerking; ze wilde de Nederlandse taal in de grondwet verankeren, op elk overheidsgebouw de Nederlandse vlag laten wapperen en de samenwerking met Vlaanderen versterken; en: ‘onze heroïsche vaderlandse geschiedenis mag meer in het zonnetje worden geplaatst’ in het onderwijs.¹⁷⁵ Vreemdelingen zouden, als het aan de pvv lag, meer op hun tellen moeten passen in Nederland. Ze zouden uitgewezen moeten worden indien ze een misdrijf hadden gepleegd, maar ook wanneer ze geen werk meer hadden, ze weigerden een assimilatiecontract te tekenen of na te leven, of als ze hun inburgeringsexamen niet haalden. Het ging de pvv niet alleen om islamitische vreemdelingen, want ook Poolse, Bulgaarse en Roemeense arbeidsmigranten waren niet welkom. Dat laatste standpunt kwam niet zozeer voort uit cultureel conservatisme of nationalisme, maar meer uit een soort sociaaleconomisch conservatisme: de Oost-Europese migranten ondermijnden in de ogen van Wilders en de zijnen immers niet zozeer de joods-christelijke cultuur in Nederland, maar de Nederlandse arbeidsmarkt.¹⁷⁶

Cultureel conservatisme was niet nieuw bij de pvv, maar sociaal-conservatisme wel. De partij wees in 2010 vrijwel alle hervormingen in de sociaaleconomische en financiële sfeer af: ze wilde geen verhoging van de AOW-gerechtigde leeftijd, geen versoepeling van het ontslagrecht, geen beperking van de hypotheekrenteaftrek, geen verhoging van het eigen risico in de zorg. Ook wilde ze niet meer marktwerking in de zorg toestaan. De pvv werd aldus linkser op sociaaleconomisch terrein, terwijl ze rechts bleef staan ten aanzien van culturele vraagstukken. Hiermee

boorde Wilders een gat aan in de electorale markt; volgens politicologen sprak deze combinatie een grote groep kiezers aan.¹⁷⁷

Het programma oogde in 2010 dus minder liberaal dan in 2006. Helemaal verdwenen was het liberale element echter niet. De pvv wilde nog steeds de belastingen verlagen en het aantal ambtenaren verminderen – met name de beleidsambtenaren, niet de uitvoerende ambtenaren bij politie, onderwijs en zorg. Ze wilde bovendien het rookverbod terugdraaien, op de publieke omroep en op kunstsubsidies bezuinigen, het aantal koopzondagen niet beperken en de regelgeving verminderen. Schiphol zou dankzij minder regels op milieugebied meer kunnen groeien. Dat zou men allemaal nog liberale maatregelen kunnen noemen. Alleen ter wille van de dieren streefde de partij naar meer in plaats van minder regelgeving; een verbod op ritueel slachten en afschaffing op termijn van de bio-industrie.

Op staatkundig gebied leek de pvv ook bepaald niet conservatief. Met nog meer nadruk dan in 2006 ijverde de partij in 2010 voor bindende referenda. Daarnaast wilde ze niet alleen de minister-president en de burgemeester direct door de burgers laten kiezen, maar ook de top van de rechterlijke macht en het Openbaar Ministerie.¹⁷⁸ Bovendien wilde ze de koning(in) uit de regering verwijderen en alleen nog ceremoniële taken laten vervullen. Deze voorstellen werden onderbouwd met typisch populistische argumenten: de pvv wilde 'de macht teruggeven aan de burger' en 'de dominantie van de linkse elites breken', want ze zag 'een wereld van verschil tussen wat het Nederlandse volk wil en wat de elites vinden'.¹⁷⁹ Vooral die laatste zin is een zuiver voorbeeld van populisme. De klassieke populist ziet immers zowel het volk als de elite als relatief homogene entiteiten die een bepaalde wil hebben – in tegenstelling tot pluralisten, die het volk als een bont palet van uiteenlopende belangen zien. Het meervoud van 'elites' zou wellicht twijfel aan hun homogeniteit kunnen wekken, maar de daarna gegeven voorbeelden nemen die twijfel snel weg. De elites vinden en willen volgens de pvv globaal allemaal hetzelfde, namelijk: 'de klimaattheorieën van Al Gore, de massa-immigratie, de islamisering, de Europese superstaat, de ontwikkelingshulp, de kunstsubsidies, (niet) strenger straffen; de burger snapt het en de elites niet'.¹⁸⁰

De elites zijn 'losgeslagen van de werkelijkheid', zo stelde Wilders al in de inleiding van het verkiezingsprogramma.¹⁸¹ Zijn partij had zich losgemaakt van die elites en hun ideologie, zij behoorde tot de 'gewone burgers', 'de mensen die het niet cadeau krijgen', oftewel 'Henk en Ingrid'.¹⁸² Het echtpaar Henk en Ingrid zouden in de verkiezingscampagne – en overigens ook daarna – regelmatig door Wilders en de zijnen ten tonele worden gevoerd, vaak in één adem met 'Ali en Fatima': 'Henk en Ingrid betalen voor Ali en Fatima'.¹⁸³ In de termen van de Britse politicoloog Paul Taggart zou men dit een typisch populistische metafoor kunnen noemen.¹⁸⁴ De brave, hardwerkende en (te veel) belasting betalende Henk en Ingrid vormen het 'heartland' van Nederland, dat beschermd moet worden tegen de parasiterende immigranten (al dan niet met een dubbele nationaliteit) en de elite(s). Het verkiezingsprogramma bood dus weer een combinatie van

populisme met nationalisme, conservatisme en liberalisme, maar dat liberalisme was duidelijk zwakker geworden terwijl het conservatisme naast een culturele kant ook een sociaal en 'linksig' aspect had gekregen.

Wilders wist zijn programma in de campagne weer met verve uit te dragen. Hij gaf zeer selectief interviews en reisde minder door het land dan in vorige jaren, maar kreeg toch weer veel aandacht van de media.¹⁸⁵ Uiteraard bleef hij zwaar beveiligd (volgens Bosma had de pvv-leider in 2009 nog 239 doodsb bedreigingen ontvangen).¹⁸⁶ Van de nieuwe kandidaten zorgden met name de Venlose advocate Lilian Helder en de leraar Harm Beertema ook voor publiciteit. Beiden betaalden overigens een prijs voor hun kandidatuur. Helder kreeg problemen met collega's op haar advocatenkantoor en Beertema zag zich genoopt terug te treden als bestuurslid van de Vereniging voor Beter Onderwijs.¹⁸⁷

De verkiezingsuitslag logenstrafte opnieuw de peilingen. De pvv won niet de verwachte 17 of 18 zetels, doch sleepte maar liefst 24 zetels in de wacht. Gemiddeld behaalde de partij bijna 16 procent van de stemmen, in gemeenten als Brunssum, Kerkrade en Rucphen meer dan het dubbele. In deze gemeente behaalde de pvv met 38,7 procent haar nationaal record. Ze boekte opnieuw haar beste resultaten in Limburg, West-Brabant, Flevoland en de Kop van Noord-Holland, in Oost-Groningen, de Zaanstreek en forensengemeenten rond Amsterdam, Rotterdam en Utrecht.¹⁸⁸ De aan GroenLinks verbonden electorale geograaf Josse de Voogd duidde dit patroon als 'rancune aan de randen': protest van zich misdeeld en miskend voelende perifere regio's en bedrijfstakken als land- en tuinbouw, transport, bouw en oude maakindustrie.¹⁸⁹ Hij beschrijft dit beeldend – zij het wat karikaturaal – als de sfeer van 'rolluiken, geblondeerde vrouwen, opgepimpte auto's, geglazuurde dakpannen, protserige witte hekken'.¹⁹⁰

Gegevens uit het Nationaal Kiezersonderzoek kunnen het beeld aanvullen en verfijnen. Vergeleken met andere kiezers bleken de pvv-stemmers in 2010 het meest ontevreden over het regeringsbeleid van de afgelopen drie jaar en over het functioneren van de Nederlandse democratie; ze koesterden minder vertrouwen in politieke partijen, Tweede Kamer en regering; ze hadden de meest cynische opvattingen over politici en het minste vertrouwen in hun eigen politieke invloed en effectiviteit.¹⁹¹ Hun politieke opvattingen sloten zoals te verwachten viel grotendeels aan bij het program van de pvv: allochtonen dienen zich aan te passen; illegalen moeten het land uit; asielzoekers moeten zo weinig mogelijk en moslims al helemaal niet tot ons land toegelaten worden; de overheid moet harder tegen criminaliteit optreden; Nederland geeft te veel geld uit aan ontwikkelingshulp; de Europese eenwording is veel te ver gegaan; Turkije mag geen lid worden van de Europese Unie.¹⁹² Ten aanzien van al deze onderwerpen namen de pvv-kiezers de meest vérgaande (conservatieve of rechtse) standpunten in. Op andere punten onderscheidden ze zich minder van de overige partijen. Over het homohuwelijk, de aow, kerncentrales, koopzondagen, de hypotheekrenteaftrek en belastingverlaging dachten de pvv-stemmers niet opvallend anders dan de doorsneekiezers. In een klassieke links-rechtskwestie als de inkomensverdeling namen ze een

gematigd linkse positie in, ergens tussen de kiezers van de PVDA en de ChristenUnie. De verbinding van sociaaleconomisch linkse opvattingen en sociaalcultureel rechtse ideeën bleek inderdaad te zijn aangeslagen, stelde Wilders vast. 'Wij hebben een cultureel-conservatief profiel, maar we hebben... laten zien dat we wisten in te breken op links. Zij hebben niet het patent op thema's als zorg, ww of ontslagrecht.'¹⁹³

In sociaal-demografisch opzicht onderscheidden de kiezers van Wilders zich evenmin heel duidelijk van de gemiddelde kiezer, al waren er wel verschillen. Ze leken ondervertegenwoordigd in de hogere inkomenscategorieën en onder huis-eigenaren, onder bejaarden en onder vrouwen, en onder hoogopgeleide kiezers. Evenals in 2006 deed de PVV het vooral goed onder kiezers met een middeninkomen en een mavo of vbo-opleiding.¹⁹⁴ De PVV had haar electoraat uit 2006 goed vast weten te houden, terwijl ze opnieuw kiezers won die eerder thuisgebleven waren.¹⁹⁵ De laatst genoemde groep was goed voor vijf (extra) zetels. Daarnaast trok de PVV vrij veel kiezers uit de linkse hoek die in 2006 PVDA of SP gestemd hadden. Ook deze groep leverde haar vijf extra zetels op. Van het CDA snoepte ze ongeveer drie zetels af, van de VVD echter slechts één – per saldo, want kiezers wisselden niet alleen van de VVD naar de PVV, maar ook vaak de andere kant op, van de PVV naar de VVD.

Gedoogpartner van het kabinet-Rutte

De PVV én de VVD waren de grote winnaars in 2010. Programmatisch waren er belangrijke verschillen, maar ook overeenkomsten. Het lag dan ook voor de hand dat ze samen zitting zouden nemen in een kabinet. Zonder een derde partner zou dat kabinet echter niet op een meerderheid in de Tweede Kamer kunnen rekenen. Wilders was bovendien weinig geneigd ministers te leveren voor een kabinet. Volgens zijn fractiegenoot Brinkman zou de partijleider geen trek hebben gehad in PVV-bewindslieden, 'die hij natuurlijk niet aan een touwtje kan houden'.¹⁹⁶ Wilders gaf de voorkeur aan de zogeheten 'Deense optie', zo genoemd omdat de Deense Volkspartij, die men als zusterpartij van de PVV zou kunnen beschouwen, een minderheidskabinet van liberalen en conservatieven gedoogde.¹⁹⁷ Het CDA zou de rol van de Deense Conservatieve Volkspartij moeten spelen. De christendemocraten stonden echter niet te trappelen om aan deze wens te voldoen. Ze hadden zojuist de zwaarste nederlaag uit hun geschiedenis geleden en de helft van hun zeteltal moeten inleveren, alsmede hun politiek leider Balkenende, die vanaf 2002 premier was geweest, zien vertrekken. Bovendien leefden binnen de partij grote bezwaren tegen samenwerking met de PVV. En een coalitie van VVD, PVV en CDA zou slechts over 76 van de 150 zetels in de Tweede Kamer beschikken.

Niettemin kreeg Wilders uiteindelijk zijn zin. Nadat een eerste verkenning van een rechtse coalitie van VVD, PVV en CDA op de onwil van de christendemocratische partijtop was gestuit, werden besprekingen gevoerd over een zogeheten paars-plus-

coalitie van VVD, PVDA, D66 en GroenLinks. Pas toen de leiders van VVD en PVDA, Mark Rutte en Job Cohen, hadden vastgesteld dat de verschillen op economisch-financieel gebied tussen hun partijen te groot waren, kwam de door Wilders gewenste gedoogconstructie aan bod.¹⁹⁸ In september bereikten VVD, CDA en PVV overeenstemming over een gedoogakkoord dat afspraken bevatte over het vreemdelingenbeleid, veiligheid, zorg en het financieel beleid. De PVV kon voor een aantal van haar eisen de steun van CDA en VVD verwerven, zoals de invoering van minimumstraffen en van vijfhonderd 'animal cops' (politieagenten die mishandeling en verwaarlozing van dieren moeten aanpakken), beperking van de tbs en taakstraffen, extra zorg voor ouderen, strengere eisen voor huwelijksmigratie en uitzetting van strafrechtelijk veroordeelde vreemdelingen aan wie het Nederlanderschap zou worden ontnomen wanneer ze een dubbele nationaliteit hadden.¹⁹⁹ Op het gebied van staatkundige vernieuwing (die noodzakelijk was omdat 'alleen een radicale democratisering... de dominantie van de linkse elites breken' kan) had Wilders echter niet meer weten te bereiken dan de vermindering van het aantal bestuurders in gemeenten, provincies en waterschappen, en de reductie van het aantal leden van volksvertegenwoordigende organen.

Vertrekpunt van de samenwerking was dat de partijen elkaars verschil van inzicht over de islam accepteerden: voor de PVV een politieke ideologie, voor CDA en VVD een religie.²⁰⁰ Zonder dit *agreement to disagree* was er niets mogelijk geweest. De PVV trad niet tot de regering toe, maar zou het door Rutte geleide minderheidskabinet van VVD en CDA steunen op de beleidsterreinen die in het gedoogakkoord waren opgenomen. Wilders behield zich dus het recht voor het kabinet op andere onderwerpen te bestrijden – en van die ruimte zou hij meer dan premier Rutte lief was gebruikmaken. Het gedoogakkoord kreeg de goedkeuring van de fracties van de drie partijen. In de VVD was de blijheid groot dat er voor het eerst sinds 1918 weer een liberale premier aantrad. Een enkel partijlid had grote moeite met de samenwerking met Wilders; zo stapten de voormalige partijleider Joris Voorhoeve en oud-europarlementariër Gijs de Vries uit protest over naar D66. Binnen het CDA liepen de gemoederen daarentegen hoog op. Na een heftige en emotionele discussie ging een buitengewoon partijcongres van het CDA met een tweederde meerderheid akkoord. Op 14 oktober 2010 kon het kabinet-Rutte door koningin Beatrix beëdigd worden.

Als betrekkelijk geïsoleerde oppositiepartij op de rechterflank had de PVV vanaf eind 2006 weinig invloed kunnen uitoefenen; ze had veel Kamervragen gesteld en veel moties ingediend, maar zelden iets kunnen bereiken.²⁰¹ Nu zou dat veranderen, niet alleen dankzij het gedoogakkoord, maar ook door de veel grotere omvang van de Kamerfractie.²⁰² De positie van de PVV leek alleen maar sterker te kunnen worden. In de peilingen groeide ze naar 32 zetels in september 2010.²⁰³ Bij de Provinciale Statenverkiezingen in maart 2011 wist ze vaste voet aan de grond te krijgen in alle twaalf provincies en 69 zetels in de wacht te slepen – al was ze er met ruim 12 procent van de stemmen in vergelijking met de Tweede Kamerverkiezingen op achteruitgegaan. In Limburg werd ze de grootste partij en leverde

ze twee gedeputeerden in een bestuurscollege met CDA en VVD. Dankzij de succesvolle opmars in de provincies kwam de PVV in mei 2011 met tien zetels in de Eerste Kamer. Hier werd de lijst aangevoerd door het Haagse raadslid Machiel de Graaf, die met Wilders in februari alle provincies bezocht had en door hem al als mogelijke opvolger werd genoemd.²⁰⁴ Wilders zag het minister-presidentschap al naderbij komen. 'Als wij als PVV de grootste worden, kan dat en zou het voor mij een hele eer zijn. Want die ambitie heb ik zeker.'²⁰⁵

Gerommel in de gelederen

Tegelijkertijd begonnen zich echter donkere wolken samen te pakken aan de horizon. De screening van de kandidaten voor de diverse vertegenwoordigende organen had nogal eens te wensen overgelaten. De pas gekozen raads-, Kamer- en Statenleden bleken lang niet allemaal van onbesproken gedrag te zijn en vertoonden bovendien soms de neiging tegen de partijtop in te gaan. Al in december 2006 was het Kamerlid Graus in opspraak geraakt door berichten van twee vrouwen die hij zou hebben bedreigd en mogelijk mishandeld, en door onjuiste informatie die hij over zijn loopbaan zou hebben gegeven.²⁰⁶ In september 2009 kwam Brinkman in conflict met de barman van perscentrum Nieuwspoor in Den Haag, waarna hij bekende dat hij een alcoholprobleem had.²⁰⁷ Wilders liet hen niet vallen en wist de politieke schade te beperken.

Na de Kamerverkiezingen van 2010 viel dat Wilders minder gemakkelijk. Het Kamerlid James Sharpe zag zich vijf maanden na zijn verkiezing genoopt terug te treden toen bleek dat zijn bedrijf in Hongarije (een dating service) veroordeeld was voor misleiding van klanten en zichzelf in de atletiekclub waarvan hij lid was, een clubgenoot mishandeld zou hebben.²⁰⁸ In november kwam ook het Kamerlid Eric Lucassen in opspraak. Buurtgenoten in Haarlem beschuldigden hem van intimidatie en bedreiging, terwijl kort daarna bleek dat hij in 2002 als onderofficier bij de landmacht was veroordeeld wegens ontucht met ondergeschikten.²⁰⁹ Hij mocht van Wilders zijn Kamerzetel behouden, maar moest zijn woordvoerderschap voor wijken en defensie opgeven. Daarbij speelde wellicht een rol dat de PVV al haar 24 Kamerleden nodig had om het kabinet-Rutte in de Tweede Kamer aan een meerderheid te helpen. Een aantal andere Kamerleden bleek eveneens veroordelingen verzwegen te hebben, al waren deze van minder ernstige aard, zoals rijden onder invloed en overtreding van de maximumsnelheid. De ondernemer Jhim van Bommel had verzuimd te vermelden dat hij in 2006 was beboet wegens valsheid in geschrifte.²¹⁰ Wilders trok het boetekleed aan: 'Ik heb fouten gemaakt, met het checken van de kandidaten.'²¹¹

Ook maakten een aantal volksvertegenwoordigers van de PVV zich los van hun fractie, al dan niet gedwongen. De europarlementariër Daniël van der Stoep had onder invloed een aanrijding veroorzaakt en was niet meer welkom in de PVV-fractie. In Limburg trad Harm Uringa uit de Statenfractie, waar volgens hem een

richtingenstrijd woedde tussen ‘haviken’ en ‘duiven’.²¹² Tot de haviken rekende hij de fractievoorzitter, Laurence Stassen, en de vicevoorzitter, de supermarktondernemer Cor Bosman. Bosman moest zelf in januari 2012 de fractie verlaten naar aanleiding van beledigende opmerkingen die hij eerder over een PVDA-Statelid van Turkse afkomst gemaakt had.²¹³ In een e-mail had hij deze uitgemaakt voor ‘een stuk uitgekotst halalvlees (maar dan wel van een Turks varken)’. Het bericht had voor Uringa de aanleiding gevormd om de fractie te verlaten; toen hij de e-mail later bekendmaakte, noemde Bosman hem ‘een narcistische zak die de pvv als springplank heeft gebruikt om in de Staten te komen’. Evenals Uringa weigerde Bosman zijn zetel op te geven.²¹⁴ In Noord-Brabant, Friesland en Gelderland traden eveneens pas gekozen Statenleden uit de pvv-fractie, uit onvrede over de koers, de stijl of de sfeer binnen de partij.²¹⁵ In Den Haag deden twee raadsleden hetzelfde, in Almere één.²¹⁶

Wilders had dit soort problemen willen vermijden door een strenge selectie van kandidaten én een strakke hiërarchische organisatie, waarbij de nieuwgekozen volksvertegenwoordigers werden aangestuurd en gecontroleerd door meer ervaren parlementariërs van wie de loyaliteit bewezen leek: De Roon, Fritsma, Richard de Mos, De Graaf, Stassen en – ondanks zijn soms kritische houding – Brinkman. Dit zestal verenigde het lidmaatschap van de Tweede Kamer of het Europees Parlement met een (leidinggevende) functie in de gemeenteraad (De Roon in Almere, Fritsma en De Mos in Den Haag) of in de Provinciale Staten (Stassen in Limburg, Brinkman in Noord-Holland). Ook de pas in 2010 verkozen Kamerleden Joram van Klaveren, Harm Beertema en Roland van Vliet waren in de Provinciale Staten gekomen. De formule werkte echter niet naar verwachting. De dubbelfuncties bleken in de praktijk te veel tijd en energie te vergen, zodat Fritsma, Beertema, Van Klaveren en Van Vliet zich al spoedig uit de raad respectievelijk de Staten terugtrokken.²¹⁷ Het hiërarchisch model functioneerde waarschijnlijk minder goed dan gehoopt; in de provincie werd dan ook geklaagd over een gebrek aan regie.²¹⁸

Donkere wolken?

Al deze interne problemen leverden de partij van Wilders natuurlijk negatieve publiciteit op. Daarbij kwamen de zorgen over de eurocrisis en de snel naderende golf van bezuinigingen op overheidsuitgaven die ook Nederland te wachten stond. De pvv kon als gedoogpartner niet alle verantwoordelijkheid voor impopulaire maatregelen van zich afschuiven. Wilders kon wel de schuld voor de crisis aan de door hem al lang verfoeide euro geven en Griekenland als zwakste schakel in de eurozone de zwarte piet toespelen, hij en zijn fractie lieten de regering niet vallen. In de peilingen begon de pvv eind 2011 dan ook geleidelijk te dalen. De sp leek daarvan het meest te profiteren.²¹⁹

Wilders dreigde het ook moeilijker te krijgen doordat het door hem gesteunde kabinet een nieuwe wet voor de financiering van politieke partijen voorstelde die

de partijen dwingt alle giften boven een bepaald bedrag bekend te maken – waardoor veel nu nog anonieme gulle gevers hun handen van de toch al omstrede PVV zouden kunnen aftrekken.²²⁰ De PVV, die vanwege haar besluit om geen leden in te schrijven geen aanspraak op overheidssubsidie kan maken, is afhankelijk van donaties uit binnen- en buitenland. Zij heeft altijd geweigerd hierover enige mededelingen te doen. Volgens sommige waarnemers zou de partij grote sommen geld van Amerikaanse en mogelijk Israëlische conservatieve organisaties en individuen ontvangen, maar dat soort berichten zijn speculaties zonder harde bewijzen gebleven.²²¹ Onder druk van de PVV paste CDA-minister Liesbeth Spies van Binnenlandse Zaken de wet in maart 2012 aan om het mogelijk te maken anoniem aan een partij te doneren in het geval dat de veiligheid van de schenker in gevaar zou komen door het bekendmaken van zijn of haar naam. In de Tweede Kamer noemde Brinkman dit 'broddelwerk'; hij had geen enkel vertrouwen in de voorgestelde commissie van toezicht, die moest bepalen wanneer donoren zich op anonimiteit konden beroepen.²²² Overigens zou Brinkman na zijn breuk met Wilders in maart 2012 (zie hieronder) verklaren dat de PVV 'grote bedragen' zou hebben ontvangen van met name in de Verenigde Staten gevestigde 'lobbykantoren'.²²³

Duiden deze donkere wolken op naderend noodweer en teloorgang? Tot maart 2012 leek dat een te voorbarige conclusie te zijn. De PVV was dan wat gaan rafelen aan de randen, het hart in Den Haag leek nog altijd stevig te kloppen. Wilders' positie als absoluut leider was volgens alle berichten onbetwist.²²⁴ De problemen in de Staten raakten hem niet direct – al deden ze het imago van de partij zeker geen goed, hoewel daarvan in de peilingen weinig te merken viel –, en het scheen dat hij in de Tweede Kamerfractie alles nog onder controle had. Voor hun verkiezing waren alle Kamerleden geheel afhankelijk geweest van lijsttrekker Wilders, op wiens slippen zij waren verkozen – met uitzondering van Agema en Brinkman, die voldoende voorkeurstemmen hadden vergaard. Toch was de manoeuvreerruimte van Wilders tegenover niet-functionerende of kritische fractieleden beperkt, vanwege de krappe meerderheid van 76 Kamerzetels waarop het door de PVV gedoogde kabinet-Rutte rustte. Een Kamerlid al te hard aanpakken kon hij niet, vanwege het gevaar dat die zou opstappen (zoals Wilders zelf ooit deed) en daarmee het voortbestaan van het kabinet in gevaar zou brengen.

Breuk Brinkman met Wilders

Ongetwijfeld tot grote schrik van Wilders deed dat *worst case*-scenario zich voor op 20 maart 2012, toen Brinkman uit de Tweede Kamerfractie stapte. Na de afwijzing van zijn democratiseringsvoorstellen door de Kamerfractie in november 2010 had Brinkman verklaard zich bij dit besluit neer te leggen. Veel animo voor een PVV met leden leek er ook niet te bestaan. In april 2011 was er door Oege Bakker en Geert Tomlow, twee ex-kandidaten van de PVV, een vereniging opgericht

met als doel kiezers te organiseren die lid wilden worden van de partij van Wilders. Na een half jaar was deze ‘Vereniging voor de pvv’ echter al weer opgedoekt, omdat zich niet meer dan dertig leden hadden aangemeld.

De relatie tussen Brinkman en de Kamerfractie kwam weer onder druk te staan toen die zich bemoeide met de organisatie van de jongerendag, die Brinkman als genoegdoening mocht beleggen. De bijeenkomst moest besloten zijn, zonder media, met maximaal tweehonderd jongeren, eiste de fractie. ‘Niet acceptabel’, vond Brinkman. ‘Dit is weer terug naar de oude pvv, terwijl we juist een klein beetje beter op weg waren.’ Hij besloot daarop de samenkomst van met de pvv sympathiserende jongeren te organiseren onder de vlag van de pvv-Statenvructie in Noord-Holland, waarvan hij voorzitter was. ‘Daar heeft de Tweede Kamerfractie niets over te zeggen.’²²⁵ Op die jongerendag, die op 21 april 2012 zou worden gehouden, wilde hij handtekeningen verzamelen om bij de Kamerfractie de oprichting van een jongerenorganisatie te bepleiten.

Van die bijeenkomst met jongeren zou het echter niet komen. In maart 2012 bleek dat Brinkman ernstige meningsverschillen met Wilders had over de door de pvv opgezette website waar burgers klachten konden melden over in Nederland verblijvende Midden- en Oost-Europeanen. Brinkman vond dit ‘Polen-meldpunt’, dat inmiddels binnen en buiten Nederland veel opzien had gebaard, kwalijk omdat ‘nette’ Polen er als gevolg van de beeldvorming de dupe van zouden worden. Bovendien was arbeidsverdringing iets heel anders dan overlast door alcoholisme of criminaliteit. Brinkman leverde in een uitgelekte e-mail tussen de regels door flinke kritiek op Wilders en de strategie van provocatie van de pvv:

Als politicus ben je verantwoordelijk voor een integere politiek gebaseerd op een visie. Negatieve bijverschijnselen rondom een probleem dat je probeert op te lossen, dienen dan ook te worden vermeden... Bij de presentatie van dit meldpunt kun je niet volstaan met het in de lucht brengen van een inter-
netsite en het uitvaardigen van een persverklaring van vier regels om vervolgens drie dagen in de media niets van je te laten horen. Dan heeft de beeldvorming reeds plaatsgevonden en loop je achter de feiten aan. Deze fouten hadden we volgens mij kunnen vermijden door de opzet en het plan eerst in de fractie te bespreken...

Wie wil regeren, moet vooruitzien. Als wij de volgende keer als betrouwbare partner deel willen uitmaken van het kabinet, moeten we wel laten zien dat we verantwoordelijk met inhoud en strategie kunnen omgaan.²²⁶

Nadat de inhoud van de e-mail bekend was geworden, bleef Brinkman de confrontatie zoeken. Hij zei in een interview dat de pvv ‘pervers’ in elkaar stak, omdat de kandidatenlijsten door Wilders alleen werden samengesteld. Kamerleden zouden de partijleider daarom zonder enige kritiek volgen. ‘Je weet wat er gebeurt als maar één iemand het voor het zeggen heeft. Mensen die niet stevig in hun schoenen staan, zullen diegene naar de mond praten om hun eigen toekomst veilig

te stellen.²²⁷ Ook brak Brinkman een lans voor lijsttrekkersverkiezingen in de pvv, en gaf hij te kennen daaraan mee te willen doen (en dus Wilders te willen opvolgen). Door deze uitlatingen lag hij steeds moeilijker binnen de fractie. Zijn positie als oudgediende van de lichte 2006 in dit orgaan was al marginaler geworden toen Brinkman door toedoen van Bosma, zijn grote opponent, was gepasseerd voor een plek in het fractiebestuur.

Toen de Kamerfractie op 20 maart de uitgelekte e-mail over het meldpunt niet wilde bespreken, stapte Brinkman op. Tijdens de persconferentie na de breuk zei hij in de eerste plaats te zijn vertrokken omdat zijn democratiseringspogingen op niets waren uitgelopen – met andere woorden: aan de alleenheerschappij van Wilders viel niets te veranderen. Daarnaast stelde Brinkman grote moeite te hebben met de pvv-strategie om 'mensen weg te zetten' – eerst moslims, en nu ook inwoners uit Midden- en Oost-Europa. Deze aanpak leidde er volgens hem toe dat ook 'geheel geassimileerde' moslims zich tweederangsburgers voelden. Het buitensluiten van bevolkingsgroepen vond hij een heilloze weg. Ondanks deze impliciete kritiek op Wilders wilde Brinkman evenwel geen kwaad woord over de pvv-leider horen. Later zou hij bekendmaken dat Wilders er bij hem op had aangedrongen zijn zetel op te geven, maar daarvan had hij niets willen weten. 'Ik weigerde natuurlijk, ik sta mijn zelfverdiende zetel niet af.'²²⁸

Brinkman gaf op de persconferentie verder te kennen voor zijn politieke toekomst alle opties open te houden: hij wilde niet uitsluiten dat hij zich bij de vvd zou aansluiten, maar achtte het ook mogelijk een eigen partij op te richten. Hij ontkende niet dat hij contact had gehad met Rita Verdonk, maar voegde er in één adem aan toe dat het niet zijn bedoeling was om samen met haar een partij te vormen. Wat betreft hun opvatting over populisme bestond er tussen hen al veel overeenstemming. 'Populisme is voor mij de taal van het volk spreken en binnen de politiek daar ook naar handelen', zo stelde Brinkman, een uitspraak waar Verdonk ook zo voor zou kunnen tekenen. Hij kon het niet laten om Wilders vervolgens toch een sneer te geven: 'Populisme is voor mij niet over de rug van een coalitie middels ondoordachte plannetjes een paar zetels winst scoren.'²²⁹

Een dag na zijn breuk met de Tweede Kamerfractie van de pvv sloten drie leden van de fractie in de Provinciale Staten van Noord-Holland zich bij Brinkman aan. Twee Statenleden bleven de pvv trouw. De fractievoorzitters in de elf andere provincies lieten in een gezamenlijke verklaring weten geheel achter Wilders te staan. Onduidelijk is of dat ook voor alle pvv-Statenleden geldt. De toekomst zal moeten uitwijzen hoeveel steun Brinkman heeft onder de pvv-volksvertegenwoordigers in de gemeenteraden, Staten, de Eerste en de Tweede Kamer en het Europees parlement, en of de partij van Wilders zal scheuren. De eerste dagen na zijn vertrek lijkt het daar nog niet op. Onder de kiezers is de aanhang van Brinkman (nog) niet al te groot, zo bleek uit de eerste peilingen nadat hij de Kamerfractie had verlaten. Zo'n zeven procent van het pvv-electoraat en hooguit twee procent van de Nederlandse kiezers zou overwegen op hem te stemmen, wat bijzonder weinig is vergeleken bij de scores van Verdonk, toen die de vvd pas had verlaten.²³⁰ Trots

op Nederland kwam er in 2010 echter niet aan te pas, net zomin als EénNL in 2006, en dat lot zou ook een eventueel door Brinkman opgerichte en aangevoerde partij kunnen treffen – tussen de vvd en de pvv lijkt voor hem te weinig ruimte te bestaan om zich scherp te onderscheiden.

Voor Wilders was het de eerste keer dat hij een fractiegenoot zag breken met de fractie waaraan hij leiding gaf, zoals hij dat zelf in september 2004 als vvd-Kamerlid had gedaan. Hij vond het heengaan van Brinkman ‘jammer en onnodig’, en noemde het een ‘pijnlijke dag’ voor de pvv. ‘Eerlijk is eerlijk, het wordt er allemaal niet makkelijker op.’²³¹ Het spookbeeld van de LPF zal ongetwijfeld door zijn hoofd zijn gegaan. ‘Toch is het allerbelangrijkste voor mij dat we niet hetzelfde lot ondergaan als de LPF’, zo zei hij in 2007.²³² Nadat er de afgelopen tijd een tiental gemeenteraads- en Statenleden en een europarlementariër waren afgehaakt, stapte nu voor het eerst een Tweede Kamerlid op, een van het eerste uur, met in zijn kielzog drie Statenleden (van wie er een al snel weer op haar schreden terugkwam). Daarmee is Brinkmans vertrek zowel kwalitatief als kwantitatief van een andere orde: er is meer dan in eerdere gevallen sprake van een heuse afsplitsing, zij het nog altijd een kleinschalige.

Tot op zekere hoogte zijn deze voorvallen onvermijdelijk; vrijwel elke nieuwe partij heeft met fricties te maken. In tegenstelling tot de gevestigde partijen kennen de populistische nieuwkomers vaak geen beproefde formele procedures of informele mechanismen (bepaalde tradities, breed aanvaarde mores en omgangsvormen, het gezag van een *éminence grise*, kortom een dempende partijcultuur) om conflicten mee op te lossen.²³³ Duidelijk is wel dat het ledenloze model dat Wilders aanhangt en dat Bosma zo fervent verdedigt, evenmin immuun blijkt voor scheuringen als de LPF (en overigens ook de klassieke ledenpartij). Het is nog maar de vraag of de pvv ‘LPF-achtige toestanden’ kan vermijden.

Slot

Wilders heeft zich geleidelijk ontwikkeld van conservatief-liberaal parlementariër op de rechterflank van de vvd tot nationaal-populistisch leider van een eigen partij. Nationalistische en populistische opmerkingen maakte hij ook wel eens voordat hij brak met de vvd, maar pas daarna kregen ze het gewicht en de consistentie van een ideologie – zij het een ‘dunne’ of partiële ideologie. Dat geldt ook voor zijn afkeer van de islam, die langzamerhand is uitgegroeid tot een eigen ideologie rond de theorie van de Eurabische samenzwering, die hij ook voor de rechtbank heeft verdedigd. Tegelijkertijd is Wilders zichzelf gebleven: parlementariër in hart en nieren, conservatief met betrekking tot zaken als immigratie en criminaliteitsbestrijding, liberaal in zijn streven naar lastenverlichting en beperking van het overheidsapparaat, maar ook in ethische kwesties als homo-emancipatie en euthanasie – zij het bepaald niet in zijn strijd tegen de islam. Hij voelde zich schatplichtig aan Fortuyn: ‘De grond is gewoon gelegd door Pim Fortuyn... Hij

heeft voor het eerst thema's op de agenda gezet waar wij ook groot mee zijn geworden. Zonder hem was dat allemaal niet gelukt, dus ere wie ere toekomt. Al die gevoelige onderwerpen, of het nou ging over de islam of veiligheid, schoven de andere partijen het liefst onder het tapijt, maar ze moesten erover praten omdat Pim erover praatte.²³⁴

De opvattingen van Wilders over de islam en zijn kritiek op de 'multiculturalistische' politieke elite zijn in de loop der jaren radicaler geworden. Sommige wetenschappers beschouwen hem intussen als rechts-extremist en zelfs als 'prototype' van een nieuw soort fascisme.²³⁵ Ze rekken daarbij de definitie van die begrippen wel buitengewoon ver op. Het nationaal-populisme van Wilders heeft volgens de auteurs van dit boek met het nationaalsocialisme van de NSB niet veel meer gemeen dan nationalisme en een daarmee gepaard gaand sterk wij-zij-denken, waarbij de NSB toch wel heel wat verder ging dan de PVV. Wilders mag dan als partijleider autoritaire trekjes vertonen, maar daarin onderscheidt hij zich in de praktijk waarschijnlijk niet al te veel van bijvoorbeeld Abraham Kuiper of Jan Marijnissen. Belangrijker nog, Wilders wil niet zoals de NSB de parlementaire democratie vervangen door een autoritair en corporatistisch systeem, maar juist verder democratiseren door de invoering van het referendum en de directe verkiezing van bestuurders. Dat hij de toon van het politieke debat grover en scherper heeft gemaakt en de polarisatie in de politiek aanwakkert, kan men verschillend beoordelen, maar hoeft niet haaks te staan op democratische waarden en normen.²³⁶ De populistische democratie van de PVV is niet gebaseerd op overleg en consensus, maar op confrontatie en besluiten van de helft-plus-een tegen de helft-min-een. In dit opzicht wijkt hij ondanks zijn patriottisme nogal af van de Nederlandse waarden en tradities.

Hoe de toekomst van de PVV eruit zal zien, is niet eenvoudig te zeggen, zeker niet nu de gevolgen van het vertrek van Brinkman nog niet goed zichtbaar zijn. Een verlies van een aantal zetels bij de komende Kamerverkiezingen zou Wilders ongetwijfeld kunnen incasseren zonder zijn greep op de partij te verliezen. Door het ontbreken van een formele partijorganisatie zal het werven en trainen van volksvertegenwoordigers lastig blijven, maar niet onmogelijk. Via internet melden zich voldoende kandidaten, van wie sommige geschikt en andere ongeschikt zullen blijken te zijn. Informeel is er wel degelijk een organisatie opgebouwd, die weliswaar knarst en piept – zoals de boven beschreven feiten aantonen –, maar wel draait.²³⁷ Op langere termijn zou die organisatie zonder al te veel fricties geformaliseerd kunnen worden.

Institutionalisering lijkt voor elke politieke partij een voorwaarde te zijn om te overleven. Zolang Wilders aan het roer blijft staan, hoeft de PVV zich niet veel zorgen te maken over haar voortbestaan. Hoe lang dat zal zijn en wat er na het vertrek van de partijoprichter met de partij zal gebeuren, valt op dit moment echter niet te voorspellen. Brinkman wist in maart 2012 wel het antwoord: dan blijft er van de PVV weinig over. De tijd zal leren of hij gelijk krijgt.